

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Filmi lõiminguline käsitlemine
gümnaasiumi eesti keele kursusel „Meedia ja mõjutamine“
Elmo Nüganeni filmi „1944“ näitel

Magistritöö

Kerttu Maripuu
Juhendaja Kersti Lepajõe, PhD

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Audiovisuaalse materjali kasutamine koolis	6
1.1. Audiovisuaalse materjali kasutamine Euroopa koolides	8
1.2. Audiovisuaalse materjali kasutamisest Eesti koolides	10
1.3. Uuringus välja toodud soovitused filmiõpetuse arendamiseks	11
2. Meediakirjaoskuse õpetamine	13
2.1 Kirjaoskuse mõiste avardumine	13
2.2. Meediatekstide analüüs kriitilise kirjaoskuse raamistikus	15
2.3. Filmi kasutamise metoodika	17
3. Mängufilm ajaloo vahendajana	19
3.1. Film kui ajalooteadmiste allikas	19
3.2. Film kui propagandavahend	23
4. Filmi käsitlemise võimalused riiklikus õppekavas	25
4.1. Filmi- ja meediaõpetus eesti keele ja kirjanduse valdkonna ainekavas	25
4.2. Ajalooõpetuse eesmärgid õppekavas	26
4.3. Gümnaasiumi eesti keele kursus „Meedia ja mõjutamine“	28
4.4. Õpik „Meedia ja mõjutamine“	29
5. Õppematerjal	31
5.1. Õppematerjali eesmärgid	31
5.2. Elmo Nüganeni film „1944“	31
5.3. Käsitluskäik	34
Kokkuvõte	49
Kirjandus	51
Tiivistelmä	56
Lisa. Töölehed	58

Sissejuhatus

Meid ümbritsev maailm on üha enam vahendatud visuaalsete kanalite kaudu. Video ja film on loomulik osa õpilaste igapäevaelust, koolides valitseb aga endiselt kirjaliku kultuuri paradigma. Seetõttu on järjest vajalikum arendada õpilaste visuaalsete tekstide lugemise ja kriitilise tõlgendamise oskust, mis aitaks õpilasel tänapäeva infoühiskonnas orienteeruda.

Mängufilmi kasutamist eesti keele ja kirjanduse tunnis õigustab enamasti see, kui film põhineb mõnel kirjandusteosel, kuid koolis peaks olema koht ka mängufilmidel, mis õpetavad õpilasi nägema, et filmil on lisaks kunstilisele teisigi taotlusi. See õpetab filmi suhtuma kui meedialiiki, mis nõuab kriitilist analüüsi.

Film on koolis käsitlemiseks ebamugav formaat, sest on ajamahukas ning ülekoormatud õppekava täitmise ja riigieksamite surve tingimustes on raske leida aega tervikfilmide käsitlemiseks. Riiklik õppekava keskendub pigem kirjutatud tekstide käsitlemisele, jättes filmi kui tekstiliigi tagaplaanile. Siiski on film osa õpilasi mõjutavast kultuuriväljast ja pole mõistlik seda koolielus tähelepanuta jätta. Ajakasutuse probleemile mõjub leevendavalt, kui filmi käsitleda lõiminguiliselt, püüda võtta filmist maksimumi. Ajaloofilm on selliseks lähenemiseks suurepärane võimalus, pakkudes käsitusvõimalusi enam kui ühes õppeaines.

Lõiminguiline lähenemine aitab õppijatel näha ja luua ainetevahelisi seoseid ning suunab neid ühes aines omandatud oskusi uues kontekstis kasutama. See vähendab õppesisu dubleerimist ja võimaldab seega põhjalikumat süvenemist. Samuti toetab lõimingu läbivate teemade ja üldpädevuste arendamist, mis otseselt ühegi õppeaine alla ei kuulu, kuid toetavad tervikliku maailmapildi kujunemist. (Kuusk 2010: 13-14)

Magistritöö eesmärk on luua õppematerjal filmi käsitlemiseks gümnaasiumi eesti keele kursusel „Meedia ja mõjutamine“ ning lõimida seda ajalooõpetusega. Meediaõpetuse ja

ajaloõpetuse eesmärkidel on võrdlemisi suur ühisosa ning käsitlemiseks valitud Elmo Nüganeni 2015. aastal linastunud ajaloofilm „1944“ pakub suurepärase võimaluse ainetevaheliste seoste nägemiseks ja kriitilise tõlgendamise harjumuse loomiseks.

Magistritöö esimeses peatükis antakse ülevaade Euroopa Komisjoni tellimisel läbiviidud uuringutest, eelkõige viimasest, 2015. aasta suvel lõppraportini jõudnud uuringust „*Showing films and other audiovisual material in European Schools. Obstacles and best Practices*“, mis uuris, kuidas ja missugust audiovisuaalset materjali Euroopa koolides kasutatakse, milline on sellise materjali kasutamise juriidiline raamistik ja filmitööstuse toetus koolidele. Samuti tuuakse välja soovitused, kuidas meedia- ja filmiõpetuse olukorda Euroopa koolides parandada.

Töö teine peatükk keskendub 21. sajandi infoühiskonna muutunud vajadustele ja nõudmistele ning käsitleb kirjaoskuse mõiste avardamist ja meediatekstide tõlgendamist kriitilise kirjaoskuse raamistikus. Üha enam informatsiooni saadakse pildilisel, sageli audiovisuaalsel kujul. Seega on oluline õpetada sellise informatsiooni tõlgendamist. Selleks, et infoühiskonnas paremini toime tulla, on vaja osata näha meediatekstide „taha“ ja kujundada õpilastes harjumus meediatekste, sh mängufilme kriitiliselt tõlgendada.

Kolmas peatükk kirjeldab mängufilmi kui ajaloo vahendajaga seotud küsimusi, filmide kasutamise põhjuseid, probleeme ja eeliseid ajalooõpetuses. Samuti käsitletakse seda, kuidas kasutatakse sõjafilme propagandavahendina.

Neljas peatükk annab ülevaate õppekavas sätestatud eesmärkidest, mida valitud lähenemise kaudu ellu viia. Samuti antakse ülevaade eesti keele kursusest „Meedia ja mõjutamine“, mille tarbeks töös õppematerjal pakutakse. Kuna lähtutakse kursust toetavast 2013. aastal kirjastuselt Künnimees ilmunud õpikust „Meedia ja mõjutamine“ (autorid K. Aava ja Ü. Salumäe), siis antakse ülevaade ka õpikust.

Viies peatükk sisaldab käsitletava filmi tutvustust ning käsitluskäiku koos selgitustega. Tundide jaoks koostatud töölehed on leitavad töö lisast.

Varem on filmi kasutamist õppetöös käsitlenud Kristina Ude, kes 2009. aastal kaitses Tartu Ülikoolis magistritöö „Filmikunsti käsitlemise võimalusi üldhariduskooli kirjandustundides. Sass Henno romaani „Mina olin siin. Esimene arest” ja Albert Kivikase romaani „Nimed marmortahvil” ekraniseeringute näitel.“ Kristina Ude töö läheneb filmile eelkõige kui kunstiliigile ning pakub mahuka ja põhjaliku käsitlusena tuge igale õpetajale, kes filmi abil õppetööd rikastada soovib.

1. Audiovisuaalse materjali kasutamine koolis

Kirjaoskuse mõiste on infotehnoloogia- ja kommunikatsioonivahendite pealetungiga seoses oluliselt avardunud. Enam ei piisa sellest, et osatakse lugeda ja kirjutada kirjalikke tekste. Uus ja avaram kirjaoskuse mõiste hõlmab endas pädevust otstarbekalt kasutada infotehnoloogia- ja kommunikatsioonivahendeid ning võimekust mitmekesisel meediamaaistikul orienteeruda ja toime tulla. Tänapäeva maailmas ammutame üha enam informatsiooni audiovisuaalsete allikate kaudu ja seda peaks arvestama ka koolipraktikas. Siiski on nii õppekavas kui koolides endiselt valitsev kirjaliku kultuuri paradigma, mis ei arvesta uue reaalsusega ega kaasaegse ühiskonna ja õppija muutunud vajadustega.

Tänaseid noori kutsutakse digitaalseteks pärismaalasteks. Mõiste pärineb Marc Prenskylt, kes 2001. aastal oma artiklis „*Digital Natives, Digital Immigrants*“ kirjeldab põlvkonda, kes on sündinud uue tehnoloogia ajastul ning valdab „digikeelt“ seega emakeelena. Ta väidab, et õppijad on selle tagajärjel oluliselt muutunud (Prensky 2001: 1). Digipõlvkond eelistab õppida teisiti, kui tänane kool seda pakub. Nad eelistavad saada informatsiooni kiiresti erinevatest multimeediakanalitest ja kirjaliku infoedastuse asemel eelistavad nad informatsiooni saada piltide, helide, värvide ja videote vahendusel, samas kui kirjutatud tekst on nende jaoks miski, mis täpsustab informatsiooni, mis on nendeni jõudnud teiste kanalite kaudu. See põlvkond on sünnist saati olnud pigem pildiliselt esitatud maailma mõju all ja see on arendanud nende visuaalseid võimeid. (Jukes jt 2010: 37) Autoreid, kes väidavad, et digipõlvkonna visuaalsed oskused on paremini arenenud, on teisigi. Digipõlvkonnal olevat oskus pildilist materjali tõlgendada ja seda oskust peetakse intuiitivseks. Sellistele väidetele viitab Eva Brumberger oma uuringut tutvustavas artiklis „*Visual Literacy and the Digital Native: An Examination of the Millennial Learner*“ (2011: 20). Brumbergeri uuring neid väiteid aga ei toeta. Uue põlvkonna visuaalne kirjaoskus on pigem nõrk ning see, et ollakse pildilise maailma mõjuväljas, ei tähenda veel seda, et arenevad

nende tõlgendamisega seotud kriitilised oskused. Neid on aga 21. sajandi maailmas kindlasti vaja. (Brumberger 2011: 44-46)

Kiirelt arenevas infoühiskonnas on õppija vajadused oluliselt muutunud lihtsalt lugemise ja kirjutamise asemel on nüüd vaja orienteeruda märksa keerulisemas maailmas. Räägitakse 21. sajandi pädevustest, mida on vaja tänapäeva ühiskonnas hakkamasaamiseks. Need on tänapäeva globaalsele digikodanikule vajalikud oskused: lahenduspädevus, loovuspädevus, koostööpädevus, meediapädevus ja infopädevus. (Crockett jt. 2011: 15)

Euroopa Komisjoni *Creative Europa* programmi raames on filmi- ja meediakirjaoskuse arendamise praktikaid Euroopas kaardistatud mitmel korral. Seejuures on uuringute ühe osana uuritud filmihariduse olukorda koolides. Kuigi filmiõpetuse üks eesmärke on koolitada inimesi kriitiliseks vaatajaks filmi kui mõjutusvahendi suhtes, on ehk olulisemgi püüdlus kasvatada publikut Euroopa filmiturule, vaatajat Euroopa filmile. Filmiõpetuse mõlemad aspektid on Euroopa Komisjoni uuringutes esindatud.

2012. aastal viidi läbi uuring „*Screening Literacy: Film Education in Europe 2012*“, mis uuris filmiõpetuse osa riiklikes õppekavades, filmihariduse võimalusi mitteformaalses hariduses ja filmitööstuse rolli filmiõpetuse andmises. Uuringu väljundiks oli hulk soovitusi filmiõpetuse arendamiseks. Uuringu jätkuna valmis 2015. aastal brošüürimõõtu juhend filmide kasutamiseks koolis („*A Framework for Film Education*“), kus on loetletud väljundid, milleni filmiõpetus peaks jõudma. Filmiõpetus jaotatakse juhendis kolmeks põhidimensiooniks: kriitiline, loov ja kultuuriline (*Critical, Creative, Cultural*), mis kõik on filmiõpetuse seisukohalt võrdselt olulised. Kriitilisus on iga õppeprotsessi oluline osa, mis filmiõpetuse kontekstis tähendab protsessi, mille tulemusena kujuneb harjumus esitada küsimusi selle kohta, kuidas film meid mõjutab, mida ja miks meile näidatakse, milline on filmitegija taotlus. Salvestavate digitehnikavahendite kättesaadavus on filmiõpetusele lisanud loovuse aspekti ja filmide loomine on osa filmiharidusest. Filmiõpetuse kultuuriline aspekt tähendab seda, et filmide kaudu saame rohkem teada iseenda, oma rahvusliku ja kultuurilise identiteedi ja ajaloo kohta, samuti teiste inimeste ja kultuuride kohta. Film õpetab meid maailma

erinevatest vaatepunktidest nägema. Filmikultuuri seisukohast on oluline õpetada õpilasi nägema filmidevahelisi seoseid – filmivälja, milles filmid on omavahel erinevate viidete ja tsitaatide kaudu seotud, samuti õpetada neid küsimuse alla seadma filmide staatust „suurte“ filmide kaanonis. (Framework... 2015)

1.1. Audiovisuaalse materjali kasutamine Euroopa koolides

Värskemaid ja laiahaardelisemaid teadmisi filmi- ja meediahariduse kohta Euroopas ja Eestis kajastab 2014. aastal läbi viidud uuring „*Showing films and other audiovisual content in European Schools – Obstacles and Best Practices*“, mille eesmärk oli toetada Euroopa Komisjoni püüdusi töötada välja ühtne meediakirjaoskuse poliitika. Audiovisuaalse materjali kasutamist Euroopa koolides uuriti kolmest aspektist: kuidas kasutatakse audiovisuaalset materjali koolis, milline on sellise materjali kasutamise juriidiline raamistik Euroopa riikides ja millised on koolide suhted filmitööstusega ja valdkonna ekspertidega. Uuringu eesmärk oli välja selgitada audiovisuaalse materjali kasutamise viisid ja võimalikud takistused, et selle põhjal anda soovitusi, kuidas filmialast kirjaoskust Euroopa koolides arendada. (Showing... 2015a: 17)

Haridusliku aspekti puhul uuriti, kuidas kajastub audiovisuaalse materjali kasutamine riiklikes õppekavades; kas eraldi on tähelepanu pööratud filmikirjaoskuse arendamisele; milline on õpetajate ettevalmistus; milline on ligipääs olulistele filmidele; millised on filminäitamisega seotud kulud ja praktilised võimalused filme näidata. Filmitööstusega seoses selgitati välja, millised on takistused filmide näitamiseks koolis ja kuidas filme koolidele kättesaadavaks teha. Juriidilise aspekti puhul uuriti, milline on seaduslik raamistik, mis reguleerib filmide ja muu audiovisuaalse materjali näitamist koolis. (Showing... 2015a: 7)

Uuringu esimeses, hariduslikele aspektidele keskenduvases osas osales 6701 õpetajat, neist 248 Eestist. Uuringust selgus, et Euroopa koolides kasutatakse sisu poolest väga mitmekesisest audiovisuaalset materjali, kuid eesmärgi järgi võib selle materjali kasutuse jagada kaheks:

- audiovisuaalne materjal kui illustreeriv, õpitavat ainet või teemat toetav materjal;
- audiovisuaalne materjal kui õpiobjekt, audiovisuaalse kirjaoskuse õpetamise vahend.

Esimesel juhul on audiovisuaalne materjal lihtsalt instrument ja meediakirjaoskus võib sellise tööviisi puhul küll areneda, kuid see pole õpetuse eesmärk. Teisel juhul keskendutakse õppeprotsessis just meediapädevuse arendamisele. Audiovisuaalse materjali kasutamine Euroopa koolides ei ole üldine ega süsteemne. Umbes pooled vastanutest väitsid, et kasutavad audiovisuaalset materjali aeg-ajalt, kolmandik vastajaid kasutavad audiovisuaalset materjali sageli ja 7% vastanutest mitte kunagi. Esitatava materjali iseloomu järgi võis järeldada, et enamasti kasutatakse materjali mõne teema illustreerimiseks ja seega mitte audiovisuaalsete pädevuste arendamiseks. Sellele viitab see, et enim kasutatakse dokumentaalmaterjali või mõnd spetsiifilise õpetusliku sisuga materjali. Õpetajad ise on oma eesmärkidena märkinud soovi illustreerida õpitavat teemat (63%), arendada oskusi nagu kriitiline mõtlemine ja loovus (45%), tutvustada filmikeelt- ja tehnikaid (24%) ja pakkuda meelelahutust (21%). Põhjustena sellele, miks materjalikasutus kaldub sellisel määral instrumentaalse kasutuse poole, näevad raporti koostajad seda, et õpetajatel puuduvad filmi- ja meediaalased teadmised ning asjaolu, et audiovisuaalne kirjaoskus ei ole riiklikes õppekavades eraldi õppeainena välja toodud. Koolides valitseb endiselt kirjaliku kultuuri paradigma, mille tõttu suuline ja kirjalik keel jätab audiovisuaalse tagaplaanile. (Showing... 2015a: 19-22)

Takistustena toodi uuringus välja, et audiovisuaalse materjali kasutamise muudavad keerulisemaks praktilised piirangud nagu aja- ja ruumikasutus. Näiteks ei ole alati võimalik vaadata täispikka filmi, sest tundide aeg on piiratud ja aega õppekava täitmiseks niigi napilt. Enamasti näidataksegi lühifilme või filmiklippe, täispikka filmi kasutavad koolis vaid veidi üle kolmandiku vastanutest. Ka ei ole klassiruum alati ruumilahenduselt ja tehnikavarustuselt sobivaim paik filmi näitamiseks, spetsiaalselt filmide näitamiseks mõeldud ruume koolides aga sageli pole. (Showing... 2015a: 24)

Pedagoogilist lähenemist filmimaterjalile iseloomustab niisiis instrumentaalne käsitlus, mis ühest küljest tuleneb sellest, et õpetajatel pole piisavalt autonoomiat, teisalt aga puudub õppekava tugi, mis suunaks õpetajaid audiovisuaalsele keelele enam tähelepanu pöörama. 62% vastanutest vastas, et filmialase kirjaoskuse õpetamine on nende koolis haruldane või juhuslik praktika. Pea pooltes uuringus osalevatest riikidest vastas keskmiselt 90% õpetajaid, et nende kooli õppekavas ei ole kohustuslikku filmiõpet. Eestis valis selle vastusevariandi 86,4% vastanutest, Soomes 52,4%, Prantsusmaal märkimisväärse erandina vaid 15,7%. Enamasti on filmialane kirjaoskus õppekavas esindatud eri õppeainete kaudu (69% vastustest). 17% vastajate väitel oli filmiõpetus iseseisev õppeaine ja 14% arvates nii üht kui teist. Enamasti õpetatakse filmiga seonduvat keele ja kirjanduse aine raames (74%), järgnevad ajalugu, kunstiõpetus ja võõrkeeled. (Showing... 2015a: 32-36)

Ligi poolte vastanute arvates sõltub filmiõpetus koolides üksikute õpetajate entusiasmist ja initsiatiivist. Oluline takistus filmiõpetuse edenemisel on sellealase koolituse vähesus – 82% vastanutest, kes filmiõpetusega tegelevad, peavad end sel alal iseõppijateks ja 60% vastanutest peab oluliseks, et filmiõpetus oleks kohustuslik osa õpetajakoolitusest. Koolid panustavad filmiõpetuse arendamisse pigem filmide ja muu audiovisuaalse materjali hankimise näol (34,6%) ning märksa vähem õpetajaid koolitades (11,4%). Ka erinevad filmindusega seotud organisatsioonid ja kolmandad osapooled pakuvad enamjaolt võimalusi filmide vaatamiseks, samuti õppematerjale, kuid mitte koolitusi. Õppekavaväline tegevus (filmifestivalid, konkursid jne), mida pakuvad mittetulundusühingud ja muud organisatsioonid, on piiratud ja neis osalemine ebahühtlane, olles liialt sõltuv üksikute õpetajate algatusest. (Showing... 2015a: 39-40)

1.2. Audiovisuaalse materjali kasutamisest Eesti koolides

Uuringu järgi ei ole Eestis kindlat kava meediaõpetuse jaoks. Meediaõpetus on integreeritud eesti keele õpetusse. Filmioõpetuse komponente võib leida kunstiainete ainekavast ning eesti keele kursuse „Meedia ja mõjutamine“ sisust. Kuivõrd filmi- ja meediaharidus on õppekavas tähelepanuta jäänud, pole palju ka organisatsioone, mis

meedia- ja filmiõpetusega tegeleks. Uuringus mainitakse neist kolme – Pimedate Ööde filmifestivali noorteprogrammi Just Film, algatust „Vaata ja muuda“, mis tegeleb põhiliselt dokumentaalfilmidega ning Kinobuss MTÜd. Positiivne on aga see, et Eesti seadused filminäitamist koolitunnis ei keela. Õppe-eesmärgil on lubatud nii filmiklippide kui tervikfilmide näitamine koolis. (Showing... 2015b: 61) Võrdlusena võib välja tuua, et Soomet kirjeldatakse kui meediahariduse osas väga arenenud riiki, kus meediakirjaoskuse arendamine on üks valitsuse kultuuripoliitika prioriteete. Meediaõpetus on õppekavasse integreeritud erinevate õppeainete kaudu, filmiõpetusega seonduv peamiselt kujutatavate kunstide ja keelte valdkonna ainekavade kaudu. Välja on toodud eraalgatuste, võrgustike ja organisatsioonide panus meediahariduse edendamisse. (Showing... 2015b: 68)

1.3. Uuringus välja toodud soovitud filmiõpetuse arendamiseks

Uuringus toodi välja soovitud, kuidas audiovisuaalset kirjaoskust Euroopa koolides arendada. Siinse töö fookust arvestades on välja toodud eelkõige õppekava ja õpetajate koolitust puudutavad soovitud.

Kuna olulisema takistusena nähti puudujääke õppekavades, siis soovitatakse esmalt pöörata tähelepanu õppekavade arendamisele. Välja tuleks töötada ühised alused, mille järgi oleks audiovisuaalne kirjaoskus õppekavade iseseisev osa või vähemalt selgelt defineeritud osa meediapädevuse õpetamisest. Neid oskusi peaks õpetama kõikides kohustuslikes kooliastmetes. (Showing... 2015a: 82).

Teiseks soovitatakse pöörata tähelepanu õpetajate teavitamise, pideva koolitamise ja toetamise tähtsusele. Vaja on rõhutada filmialase ja meediapädevuse olulisust tänapäeva noorte jaoks ning pakkuda õpetajatele koolitusvõimalusi alates õpetajakoolitusest. Õpetajatele peaksid soovitud järgi pakkuma tuge erinevad tugistruktuurid alates spetsialistidest koolide juures kuni toetavate veebiplatvormide ja -kommunideni, kus

jagada materjale ja kogemusi. Arendamist vajab filmide ja muu audiovisuaalse materjali näitamiseks vajalik infrastruktuur. (Showing... 2015a: 82-83)

Audiovisuaalse materjali kasutamine instrumentaalse ja illustreeriva materjalina, nagu see praegu uuringu järgi Euroopa koolides toimub, ei arenda meedia-ja filmiõpetusega taotletavaid oskusi. Vaja on läbimõeldud lähenemist, milleks õpetajatel enamasti aga ettevalmistus puudub. Kirjakultuurikeskne õppekava ei toeta samuti tänapäeva ühiskonnas toimetulekuks vajalike oskuste arendamist.

2. Meediakirjaoskuse õpetamine

Meedial on võime mõjutada inimeste uskumusi ja hoiakuid ning selle kaudu suunata ühiskondlikke protsesse. Seetõttu on oluline, et kool õpetaks oskusi ja teadmisi, mida meediaruumis ellujäämiseks vaja on. Õpilased veedavad suure osa oma vabast ajast erinevate audiovisuaalsete mõjuväljas – film, TV, *Youtube* ja teised videokanalid, videomängud jne, kooliharidus on aga endiselt küllaltki kirjakultuurikeskne. Audiovisuaalse meediumina on film mõjuvõimas meediažanr, mis puudutab vaataja meeli ja tundeid ning, luues mulje päriselust, tõmbab vaataja endaga kaasa. Seetõttu on oluline, et õpilane ei jääks koolis ilma filmi kui meediumi tõlgendamiseks vajalikest oskustest.

2.1. Kirjaoskuse mõiste avardumine

Traditsioonilise kirjaoskuse mõiste on seotud trükitud sõnaga ja tähendab võimet kirjalikke tekste lugeda ja kirjutada. Kuid lisaks raamatutele jm kirjutatud tekstile saame suure osa informatsioonist teiste kanalite kaudu ja sellega seoses on avardunud kirjaoskuse mõiste. Uus kirjaoskus tähendab näiteks oskust lugeda pilte ja videoid, oskust kasutada digivahendeid, lugeda hüperteksti. Räägitakse erinevatest kirjaoskustest, näiteks digitaalsest kirjaoskusest, interneti kirjaoskusest jne. Selle töö kontekstis on olulised järgmised kirjaoskusega seotud mõisted:

- **Audiovisuaalne kirjaoskus** tähendab oskust mõista ja kriitiliselt hinnata audiovisuaalseid tekste ja nende koostamise põhimõtteid ning neid ka ise luua.
- **Filmikirjaoskuse mõiste** on audiovisuaalse kirjaoskuse mõistega tähenduselt lähedane, kuid spetsiifiliselt filmile keskenduv mõiste, mis tähistab filmiga seonduvaid teadmisi ja oskusi. See tähendab teadmisi sellest, kuidas film tähendusi loob, oskusi ja avatust filmivalikute tegemisel, võimet kriitiliselt analüüsida filmi sisulist ja tehnilist poolt ja samuti oskust ise oma filmitekste luua. (Screening Literacy...2012: 3)

- **Meediapädevust** või **meediakirjaoskust** (*media literacy*) kirjeldab Kadri Ugur *Center of Media Literacy* definitsioonist lähtudes kui oskust meedia kaudu informatsiooni saada, seda kriitiliselt hinnata ja erinevaid kanaleid ise informatsiooni jagamiseks kasutada. Meediapädevus on eelduseks kodanikuühiskonna arenemisele – see aitab kaasa teadlike, meediat oskuslikult tarbivate kodanike kasvamisele, kes mõistavad meedia rolli ühiskonna hoiakute kujundamisel ja kellega on raske manipuleerida. (Ugur 2010: 77)

Lisaks nendele mõistetele räägitakse veel **digitaalsest** või **infokirjaoskusest**, mis on seotud tehnoloogia kiire arenguga ja tähendab oskusi kasutada IKT-vahendeid eesmärgipäraselt. (Study... 2007: 8)

Meediakirjaoskus on mitmekihiline mõtlemine, mis nõuab erinevaid oskusi ja teadmisi – kriitilise mõtlemise ja sümbolite tõlgendamise oskust, teadmisi sotsiaalse ja poliitilise konteksti kohta. Neid oskusi ja teadmisi peaks rakendama mitte üksnes koolis, vaid kõikides olukordades, kus meediatekstidega kokku puututakse. Meediapädevus on seega tõhus, kui see on mõtteviis, harjumus hinnata meediat lähtudes selle vormist ja sisust, selle mõjust kunstiliigi ja tööstusharuna ning kultuurilise, sotsiaalse ja poliitilise jõuna. (Bellino 2008)

Kuigi film mahub kõikide nimetatud mõistete raamidesse, jääb ta koolihariduses tagaplaanile. Visuaalsete oskuste kujundamisel keskendutakse enam fotodele, näiteks reklaamide analüüsimisele, meediakirjaoskuse arenemisel aga pööratakse rohkem tähelepanu uudismeediale ja digitaalse meedia arengule kui filmile ja televisioonile. (Bellino 2008)

Filmile võib läheneda mitut moodi, sest filmialase kirjaoskuse definitsioon hõlmab ühelt poolt filmi kui kunstiteose ja filmikeele kui kunstilise väljendusvahendi väärtustamist. Teisalt käsitatakse filmi kui meedialiiki, mida kriitiliselt analüüsida ja sellisel juhul on mõiste lähedane meediapädevuse mõistega. Film kunstiliigina on 2011. aasta riiklikus õppekavas esindatud eelkõige kirjanduse valikkursusel „Kirjandus ja film“, film meedialiigina aga gümnaasiumi eesti keele kursusel „Meedia ja mõjutamine“. (GRÕK, Lisa 1)

2.2. Meediatekstide analüüs kriitilise kirjaoskuse raamistikus

Üks viis meediakirjaoskuse õpetamiseks on teha seda kriitilise kirjaoskuse põhimõtetest lähtudes. Kriitilist kirjaoskust iseloomustab arusaam reaalsuse konstrueeritusest, tõlgendusvõimaluste paljususest. Selle vaatepunkti järgi ei ole tekstil ühte „õiget“ tähendust, mida dekodeerida, vaid tekstide tähendus kujuneb sotsiopolitiilises kontekstis ning on mõjutatud autori ja lugejate uskumustest ja kogemustest. Tekst on selle lähenemisviisi järgi alati ideoloogiline ja on oluline mõista konteksti, milles tekst on loodud. (Aava 2012: 101-102)

Meediateksti kriitiliseks analüüsiks sobib mudel, mis lähtub eeldustest, et:

„Kõik meediatekstid on konstrueeritud.

Meediasõnumid on loodud majanduslikus, poliitilises, ajaloolises ja esteetilisises kontekstis.

Erinevad inimesed mõistavad meediatekste erinevalt.

Meedia loob unikaalse keele, mida iseloomustavad erinevad žanrid ja sümbolite süsteemid.

Meediakajastus mängib olulist rolli selles, kuidas inimesed mõistavad maailma.

Nendest eeldustest tulenevalt tuleks meediateksti analüüsides vastata järgmistele küsimustele:

Missuguseid tähendusi tekstiga konstrueeritakse?

Kuidas lugejat pannakse aktsepteerima neid tähendusi?

Mis on teksti eesmärk?

Kelle eesmärgi tekst teenib ning kelle maailmapilti kirjeldab ning kelle eesmärgid on välja jäänud?

Millised on alternatiivsed maailmapildi konstrueerimise võimalused?“ (Aava 2012: 103)

Üsna samasuguse mudeli pakub meediatekstide analüüsiks välja USA päritolu meediakirjaoskuse arendamiskeskus (Center for Media Literacy), kes on sõnastanud meediaanalüüsi 5 põhikontseptsiooni ja -küsimust:

Märksõna	Kontseptsioon	Küsimus
Autor	Kõik meediatekstid on „konstrueeritud“	Kes on selle teksti autor?
Formaat	Meediatekstide loomisel kasutatakse meedialiigile vastavat keelt, millel on omad reeglid.	Milliste võtetega minu tähelepanu püütakse?
Publik	Erinevad vaatajad võtavad sõnumi vastu erinevalt.	Milliseid tõlgendusvõimalusi peale minu oma selle teksti jaoks veel on?
Sisu	Meediatekstid kannavad endas väärtusi ja vaatepunkte.	Millised elustiilid, väärtused ja vaatepunktid on tekstis esindatud, millised välja jäetud?
Eesmärk	Meedia eesmärk on enamasti teenida kasumit ja kinnitada võimu.	Miks on see sõnum edastatud?

Mudeli kasutamisel soovitatakse kontseptsioonide või eelduste asemel analüüsiks kasutada just küsimusi. Küsimuste abil on meediateksti analüüsimine jõukohasem ka noorematele õpilastele ja küsimuste kaudu kujuneb kergemini välja meediatekstide analüüsimise harjumus, teatud automaatne hoiak, mis peaks aktiveeruma meediatekstiga kohtudes. (Center for Media Literacy)

2.3. Filmi kasutamise meetodika

Filmi käsitlemise võimalused on väga mitmekesised ja lähenemisviis sõltub suuresti õpetaja eesmärgist ja fookusest. Igal juhul peaks filmi kasutamise üks eesmärk olema kujundada õpilastes harjumus läheneda filmile kriitilise lugejana. Hea lugeja rakendab filmi vaadates samu oskusi, mida kriitilise lugemise puhul – ennustab, järeldab, seostab, esitab küsimusi ja tõlgendab. Filmile, nagu teistelegi tekstidele tuleks läheneda aktiivse tõlgendajana. (Film... 2011: 6)

Kuivõrd mängufilm ei ole enamasti koolitunnis kasutamiseks mõeldud, nõuab see õpetajalt põhjalikku ettevalmistust. Kui lühemaid videolõike on võimalik vaadata mitu korda, siis tervikfilmide korduvaks vaatamiseks ei ole tõenäoliselt ühelgi õpetajal aega. Seega on mõistlik vaadata filme kas lõikude kaupa või valmistada ette ülesanded, mis suunavad õpilase tähelepanu vajalikus suunas. Selleks võib filmi vaatamise jagada kolmeks osaks ja valmistada iga etapi jaoks ette eraldi ülesanded. Taotletavad eesmärgid tuleks õpilastele sõnastada, et õppija teaks, mida ja miks ta tegema hakkab. (Joassoone ja Peterson 2011: 23) Siiski ei soovitata vaatamiseelseid ülesandeid anda põhikooliõpilastele, sest olulisem on õpilaste vahetu reaktsioon, samuti ei ole vaja filmi sisse juhatada, vaid võib lasta õpilastel endil teema avastada. (Raudsepp 2006: 46)

- **Vaatamiseelse etapi** eesmärk on õpilasi motiveerida, nende teadmisi aktiveerida ja vaatamisele häälestada. Võimalike ülesannetena pakuvad Joassoone ja Peterson välja näiteks eelteadmiste selgitamise, ennustamise, mõtteskeemide koostamise.
- **Vaatamisaegse etapi** ülesanded peaksid vaatamist suunama ja õpilasi motiveerima ning selleks sobivate ülesannetena pakutakse näiteks küsimustele vastamist, loo kaardistamist, ennustamist, tegelaste jälgimist või võrdlemist.
- **Vaatamisjärgne etapp** võtab nähtu kokku ja arendab seda edasi. Õpilased saavad oma reageeringu formuleerida, omandatud teadmisi kasutada ja lisamaterjali otsida. (Joassoone ja Peterson 2011: 23-25) Filmi vaatamise järel soovitatakse anda õpilastele aega spontaanseteks arvamusedusteks, et

õpilased saaksid väljendada, millised tunded ja reaktsioonid neil nähtu suhtes tekkisid. Alles seejärel minnakse edasi analüüsisosaga. (Raudsepp 2006: 46)

Kuigi lähenemisviis sõltub eelkõige eesmärkidest, võib välja tuua põhilised metoodilised võtted filmi vaatamiseks. Need on:

- filmi vaatamine heli ja pildiga – tavapärase ja levinuim võtte, selle võtte puhul peab arvestama, et pikemaid filme peaks vaatama osade kaupa või korduvalt, et õpilased saaksid teha märkmeid ja täita töölehti. Seda võtet võib rakendada ka koos teiste meetoditega;
- filmi vaatamine helita – võimaldab teha oletusi tegelase kohta kehakeele põhjal;
- heli kuulamine pildita – võimaldab teha oletusi kuuldu põhjal;
- stoppkaader – aktiveerib õpilasi ja mitmekesistab tööd, annab aega nähtu kirjeldamiseks ja oletuste tegemiseks edaspidise tegevuse kohta;
- segipaisatud videoklipid – nõuab õpilastelt suuremat tähelepanu ja elavdab arutelu, võtte sobib eriti konfliktide käsitlemiseks;
- mosaiik – õpetatakse vastastikku, iga rühmaliige teab vaid osa informatsioonist, mida peab teistega jagama. Näiteks on üks osa klassist näinud ainult pilti, teine pool aga kuulnud üksnes heli. (Joassoone ja Peterson 2011: 26-29)

Tervikfilmide vaatamise puhul on korduv vaatamine ajanappuse tõttu ilmselt välistatud, kuid saab siiski varieerida vaatamisviise, vaadates mõnd filmi osa korduvalt ja suunates tähelepanu filmi erinevatele aspektidele.

Põhiline küsimus, mida õpilane peaks endalt filmi vaatamise ajal küsima, on, kuidas ma ennast tunnen ja milliste võtetega neid tundeid minus tekitatakse. Õpilasi peaks suunama jälgima enam kui lihtsalt filmi narratiivset poolt. Oluline on, et õpilased mõistaksid, et kõik, mida nad kuulevad ja näevad, on ekraanile jõudnud kindla kavatsusega. Õpilased võivad vaatamise ajal pidada vaatamispäevikut, kuhu kannavad sisse mõtted ja tunded, mis neil filmivaatamise ajal tekkisid. Selleks tasub vaatamine aeg-ajalt katkestada, et õpilased saaksid nähtu kokku võtta. (Film... 2011: 8-10)

3. Mängufilm ajaloo vahendajana

Peatükis antakse esmalt ülevaade mängufilmist kui ajalooteadmiste allikast ja ajaloolise mõtlemise kujundamise vahendist ning sellest, miks on õigustatud mängufilmide kasutamine ajalooõpetuses. Samuti antakse ülevaade filmist propagandavahendina.

3.1. Film kui ajalooteadmiste allikas

Peeter Torop kirjutab, et ajalool pole üksnes minevikku ulatuv mõõde, vaid ajalugu ulatub tänapäevani. Minevikukäsitlus on ajas muutuv, sest päevavalgele tuuakse uusi leide, kuid lisaks sellele on igal ajastul oma ajalookäsitlus, mis tõstab minevikukogemusi fookusesse ja salgab neid maha oleviku vajadustest lähtuvalt. Mineviku loomine ei ole üksnes ajaloolaste ja teiste teadlaste pärusmaa, selle loomisesse panustavad kirjanikud, kunstnikud ja teised kultuuriloojad. Minevikukäsitlus, mida esindavad teadustööd ja kunstiteosed, peab olema kooskõlas tavakodanike arusaamaga minevikust, sest teadusliku ja argikäsitluste liiga suur lahknevus võib ühiskonnas pingeid tekitada. Et seda vältida, peab ajalugu lisaks teaduskeelele olema väljendatud üldarusaadavas keeles, õigupoolest paljudes keeltes ja mitte üksnes verbaalsetes. Ajaloo mõistmiseks on oluline, et ajalugu esineks kõikides märgisüsteemides, saades tuge ka audiovisuaalselt pildikeelelt, sealhulgas filmikunstilt. Kui kultuur on liialt verbaalse keele keskne ning ajalugu ei visualiseerita, on oht, et mõne ajaloosündmuse ootamatu väljendamine muul moel kui sõnalisel võib tekitada šoki. (Torop 2012: 21-29) Ühe sellise näitena toob ta Lihula ausamba teisaldamise 2004. aastal, kui Saksa mundris eestlasest sõdurit kujutav mälestusmärk ei haakunud eestlaste senise ajalookujutusega ja see kui liiga natslik maha võeti. (Torop 2012: 33) Niisiis on oluline, et ajalugu oleks vahendatud kõikide kultuuris esinevate keelesüsteemide kaudu. See teeb ajaloo olulisemaks ja samal ajal loomulikuks argielu osaks.

Teaduslikust vaatepunktist võib filmikunstile ja ajalooilmile ette heita liigset vabadust ajalooliste faktide tõlgendamisel (Rosenstone 2001: 50), kuid ei saa mööda vaadata asjaolust, et meie ajalooteadmised ja arusaam minevikust on väga tugevalt kujundatud just mängufilmide kaudu. Rosenstone väidab lausa, et teatud ajalooperioode või ajaloolisi isikuid tunnemegi eelkõige just tänu filmile. (Samas: 50) Ja isegi kui meie teadmised pärinevad akadeemilistest allikatest, siis meie kujutus ajaloost ja selle olulisusest on kujunenud ikkagi eelkõige massikultuuri poolt vahendatud piltide ja narratiivide kaudu. (Landsberg 2015: 2) Paljud Hollywoodi kassahitid kujutavad ajaloosündmusi, kuid peab arvestama, et need on orienteeritud eelkõige majanduslikule edukusele ja kujundatud vaatamänguliseks kõiki meeli haaravaks elamuseks ning ajalooline tõepära võib neis olla teisejärguline küsimus.

Teadlased kritiseerivad ajalooilmi kui eelkõige oma kaasaja, valmimise aja suhtumiste ja hoiakute peegeldajat. Kuid Rosenstone küsib, miks ei kehti sama kriitika kirjutatud tekstidele, sest ka need on oma aja peegeldajad. Kirjutatud ajalugu kasutatakse audiovisuaalse kritiseerimiseks, kui ometi teame, et ka kirjutatud ajalugu pole püsiv ja probleemivaba, vaid on ise samuti konstruktsioon. Küsimused, mida esitatakse, ja see, kuidas neile vastatakse, lähtuvad tänasest päevast. Ajalookirjeldus ei muutu alati uute leidude või avastuste tõttu, vaid muutunud olude mõjul. (Rosenstone 2001: 51-52, Rosenstone 2013: 71-72)

Filmid pakuvad ajalooa suhestumiseks teistsugust võimalust kui kooliõpikud või monograafiad. Koolis puutub õpilane kokku õpikute ja raamatute vahendatava ajalooa, mis on filmides, teleseriaalides või muuseumides nähtavaga võrreldes tuim. Alison Landsberg räägib afektiivsest ajalooa, mida pakuvad film ja televisioon, aga ka muuseumid. See on tunne, et ollakse ajalooa vahetult seotud, ajalugu kogetakse, elatakse läbi. Sellises kogemuslikus tajumises peitub oht, et vahetu kogemuse illusioon ähmastab asjaolu, et ajalugu on ikkagi alati vahendatud, mitte läbipaistev ning meie tänapäevased arusaamu ei tohiks otse minevikule projitseerida. (Landsberg 2015: 6-7) Siiski võib kogemuslik ajalugu olla kasulik ajalooteadmise kujunemisel ning sellel ei puudu ka poliitiline mõõde. Afektiivne seotus minevikuga võib aktiveerida inimese isikliku panuse, soovi osaleda ühiskondlikus elus, võidelda ebaõigluse vastu tänapäeval.

(Samas: 19) Ajaloofilmi suurim tugevus on, et see toob mineviku sõna otseses mõttes vaataja silme ette, kasvatab liha ajaloo luudele, kuid selles peitub ühtlasi filmi suurim nõrkus, sest selleks, et ajaloofilm arendaks ajaloolist mõtlemist ja mõistmist, peab see pakkuma enam kui lihtsalt samastumisvõimalust kangelasega. On oluline, et film pakuks lisaks ajaloo visualiseerimisele refleksioonivõimalust, osutaks mineviku ja oleviku vahelisele distantstile. (Samas: 27-29)

Filmil on omadus tõmmata vaataja kaasa „koos naha ja karvadega“, panna vaataja tundma seda, mida tunneb kangelane ekraanil. Alison Landsberg nimetab sellist vahendatud läbielamise kaudu mäletamise viisi proteesmälestusteks (*prosthetic memories*). Ta seostab neid mälestusi empaatia tekkimisega, sest film sunnib meid maailma nägema läbi erinevate vaatepunktide, sunnib vaataja suhestuma enda omadest erinevate seisukohtadega. Empaatia teke ja erinevate seisukohtade mõistmine on aga eelduseks arenenud kodanikkonna ja demokraatia kujunemisele. (Landsberg 2009: 222) Selleks kasutab film kindlaid tehnikaid, näiteks lähivõtet, mis näitab lähedalt tegelase nägu ja sellel peegelduvaid tundeid või kahest eraldi võttest koosnevat vaatepunktivõtet, mis näitab meile maailma läbi kangelase silmade nii nagu tema seda näeb. Selliste võtetega seotakse vaataja emotsionaalselt sellega, mida ta näeb, ja see toob ajalisel ja ruumiliselt kauge meile väga lähedale. Sellised võimsad ja isegi kehalised kogemused mõjutavad oluliselt seda, kuidas me maailma suhtume. (Landsberg 2015: 31-32)

On selge, et sellise füüsilist ja emotsionaalset kogemust pakkuva meediumina on film võimas mõjutusvahend, mis üksnes ei peegelda, vaid määrab ära mida, millal ja kuidas ühiskonnas mäletatakse. Michelle Bellino sõnul vaadatakse koolis mööda meediast ja filmist kui valitsevate ideoloogiate ja ajalookäsitluste kujundajast, samuti neist pedagoogilistest võimalustest, mida film meediakirjaoskuse ja ajaloolise mõtlemise õpetamiseks pakub. Ta toob välja ajaloolise mõtlemise ja meediakirjaoskuse eesmärkide märkimisväärse kattuvuse. Mõtlemisviisid, mis mõlemaid ühendavad, on skeptilisus sõnumi suhtes, allikakriitilisus, tõendite kaalumine, esitatud vaatepunktide ja faktide olulisuse kaalumine, nähtu analüüsimine laiemas kontekstis. Kui filme vaadatakse koolis ilma kriitilise analüüsita, saadab see õpilastele sõnumi, et film on žanr, mis

kriitilist analüüsi ei vajagi. (Bellino 2008) Ajaloofilmi kasutamine meediapädevuse kujundamiseks on seega enam kui õigustatud.

Selleks, et filmi ajaloo õpetamiseks kasutada, ei pea see olema faktitäpne, see ei pea õpilastele näitama seda, mis juhtus ega asendama õpetaja loengut. Filmi saab kasutada alustekstina, mis tõstatab küsimusi ja teemakäsitlusi, mis arendavad õpilaste ajaloomõistmist. (Stoddard, Marcus 2010: 85) Kui õpilased ise kalduvad ajaloofilmi käsitlema mineviku peeglina, mille peegeldus on täpne, siis Marcus soovib õpetada neid filmist mõtlema kui järvest, mille peegeldus on kord selgem, kord hägusam. (Marcus 2005: 64)

Näiteks võib hinnata, kas lugu on jutustatud võitjate perspektiivist, nagu see ajaloonarratiivide puhul sageli on. Õpetaja peaks aga õpetama õpilasi nägema ajalugu erinevatest vaatepunktidest ja sellisel juhul tuleks esitada küsimusi selle kohta, kelle lugu meile räägitakse ja kelle oma mitte. Ajaloolise empaatia kujunemise toetamiseks tuleks õpilasi suunata arutlema selle üle, millised olid inimeste valikud ja toimetulekustrateegiad ja mille poolest need sarnanevad tänastele valikutele või erinevad nendest. (Marcus 2005: 65)

Selleks, et hinnata ajaloofilmide kaalukust tõendusmaterjalina, tuleks õpilasi suunata uurima teemasid nagu:

- filmi tootmine, rahastamine,
- filmi levitamine,
- filmi sisu,
- filmirežissööri eesmärk,
- publiku vastuvõtt,
- narratiivi ja ajaloosündmuste kujutamise kriitiline uurimine. (Marcus 2005: 62)

3.2. Film kui propagandavahend

Film kui reaalsuse representatsioon mõjutab vaataja emotsioone ja kujundab selle kaudu hoiakuid. Seega pole film üksnes meelelahutus, vaid on kujunenud oluliseks poliitika tegemise vahendiks. Film on kui visuaalne sekkumine, mille kaudu mõjutatakse poliitikat, kultuuri ja rahvusvahelisi suhteid. Film võib ühest küljest püüda jutustada asjadest objektiivselt, kuid võib olla ka avalikult ideoloogiline, kutsudes esile viha „teise“ vastu, lõhkuda või luua stereotüüpe. (Stern 2000: 66)

Sõjafilmid mõjutavad seda, kuidas üldsus sõjasse suhtub ja seda ette kujutab. Guy Westwell kirjeldab oma raamatus „*War Cinema: Hollywood on the Frontline*“, kuidas pärast 2001. aasta 11. septembri rünnakuid kaksiktornidele kohtus Georg W. Bush mitmete Hollywoodi filmitööstuse juhtidega, et arutada, kuidas filmitööstus saaks panustada terrorismivastasesse sõtta. Selle tulemusena toodi varasemaks selliste filmide linastumisaeg, mis olid patriootliku sõnumiga ja sõjaväge soosivad, ning lükati edasi sõjaväe suhtes kriitiliste filmide linastumine. Valitsus sai seeläbi rahva toetuse agressiivsema välispoliitika läbisurumiseks, filmitööstus aga suurema vaatajaskonna. Sõjafilmid on tihedalt seotud ka sõjaväe ja selle mainega. Sageli kasutatakse filmides tõelist sõjatehnikat, statistidena tõelisi sõjamehi jne, mis aitab filmitööstusel kõvasti kuludelt kokku hoida, kuid sunnib neid ka olukorda, kus neile saab teha ettekirjutusi selles osas, kuidas sõjaväge ja sõda kujutatakse. Edukas sõjafilm suurendab kaitsetahet ja huvi sõjaväkke astumise vastu ning filmidel on oma osa moraali hoidmisel sõjaväes. (Westwell 2006: 1-3)

Filmi osa rahva meelsuse kujundamisel ei avastatud mõistagi alles sel sajandil, filmi on poliitiliste eesmärkide saavutamiseks kasutatud alates filmi algusaegadest. Teise maailmasõja ajal oli sõjafilm levinuim filmižanr Ameerikas – 1500st sõja ajal valminud filmist lausa 800 olid sõjafilmid. Rahva suhtumist on filmi kaudu mõjutatud ka hilisemate konfliktide, näiteks külma sõja puhul. (Sedergren 2002) Loomulikult rakendasid filmi enda huvides 20. sajandi totalitaarsed režiimid. 20. sajandi tuntuimad

propagandafilmi autorid olid Sergei Eisenstein filmidega „Soomuslaev Potjomkin“ (1925) ja „Oktoober“ (1928) Nõukogude Liidus ning Leni Riefenstahl filmiga „Tahte triumf“ (1934) Natsi-Saksamaa ideoloogia teenistuses. (Felt 2013: 11)

Pärast maailmasõdade õudusi on sõja kujutamine filmides muutunud – poliitiliselt korrektne on üksnes sõjavastane sõnum ja teistsuguseid sõnumeid põimitakse filmidesse vaenlase kujutamise kaudu. Ilmar Raagi sõnul saab sõjavastast sõnumit filmis edastada eelkõige vaenlase kuju kaotamise abil, näiteks on sellist võtet kasutatud ühes esimesest sõjavastases filmis, 1930. aastal valminud „Läänerindel muutuseta“, kus kujutatakse sõjamehi, kelle ainus eesmärk sõjas on sellest elusana välja tulla. Raag peab sellist kujutamiskiivi oluliseks, kui soovetakse oma sõnumiga rahvusvahelise publikuni jõuda. (Raag 2007)

Kuigi propaganda tähendusel on negatiivne varjund, vajab iga rahvusriik ometi ühtekuuluvustunnet, mida sageli luuakse kunstiteoste kaudu (Raag 2008). Ajaloofilmi, mis kujutavad rahvuse lugu, olulisi hetki rahva minevikust, on ühise rahvusliku identiteedi kujundajad. Ajaloofilmi puhul pole oluline mitte üksnes see, kelle lugu räägitakse – samavõrd oluline on, kes seda räägib ja kellele ning kelle ajalugu jääb rääkimata. Ajaloofilmi ei kõnele mitte üksnes sündmustest, mis leidsid aset minevikus, vaid teevad seda ühe rahvuse vaatepunktist ning viisil, mis on kooskõlas rahva üldlevinud arusaamaga oma ajaloost. (Chapman 2005: 6-7)

4. Filmi käsitlemise võimalused riiklikus õppekavas

Peatükis antakse ülevaade sellest, kuidas kajastuvad filmi- ja meediaõpetusega seotud teemad kehtivas, 2011. aasta õppekavas ning milliseid õppekavaga taotletavaid pädevusi filmi käsitlemise kaudu arendada saab.

4.1. Filmi- ja meediaõpetus eesti keele ja kirjanduse valdkonna ainekavas

2011. aasta riikliku õppekava järgi on gümnaasiumi keele- ja kirjandusõpetuse eesmärk kujundada õpilases keele- ja kirjanduspädevus, mis tähendab muu hulgas suutlikkust kohalikku kultuuripärandit väärtustada, eri liiki tekste, sh meediatekste mõista ja kriitiliselt hinnata ning nende mõjutusvahendeid tunda.

Gümnaasiumi keeleõpetusega taotletakse, et õpilane:

- väljendub selgelt, eesmärgipäraselt ja üldkirjakeele normidele vastavalt nii suulises kui ka kirjalikus suhtluses;
- arutleb loetud, vaadatud või kuulatud teksti põhjal teemakohaselt ja põhjendatult;
- teab tekstide ülesehituse põhimõtteid, koostab eri liiki tekste, kasutades alustekstidena nii teabe- ja ilukirjandustekste kui ka teisi allikaid neid kriitiliselt hinnates;
- hindab kriitiliselt meedia- jm avalikke tekste, tunneb ära tekstide mõjutusvahendid. (GRÕK, Lisa 1)

Nende riiklikus õppekavas sõnastatud eesmärkideni jõudmist on kindlasti võimalik saavutada filmide abil.

Filmi käsitlemine toetab ka mitmeid uue õppekavaga taotletavaid üldpädevusi, eelkõige:

- väärtuspädevust – õpilane õpib tundma ja kriitiliselt suhtuma eri liiki meediatekstidesse, õpib tundma teoses kajastatud üldnimilikke väärtusi, samuti

ajastule omaseid ja kaasaegseid sotsiaalseid ja kultuurilisi väärtusi ning kujundab selle käigus oma hoiakud ja tõekspidamised;

- sotsiaalset pädevust – meediaõpetus toetab õpilase kujunemist teadlikuks ja vastutustundlikuks kodanikuks, kes suudab panustada ühiskonna demokraatlikku arengusse, vastuoluliste teemade üle arutlemine toetab salliva suhtumise kujunemist;
- enesemääratluspädevust – film kui emotsionaalselt kaasahaarav žanr ja mõjutusvahend toetab õpilase minapildi kujunemist;
- õpipädevust – film kui audiovisuaalne meedium arendab eri liiki tekstide mõistmist;
- suhtluspädevust – filmi käsitlemine toetab arutelu tekkimist ja selle kaudu oma arvamuse kujundamist ja sõnastamist.

Õppekava läbivatest teemadest toetab valitud filmi käsitlemine eelkõige läbivaid teemasid „Kultuuriline identiteet“, „Väärtused ja kõlblus“, „Teabekeskond“ ja „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus“, kuid seda saab siduda ka teiste teemadega.

Eesti keele ja kirjanduse valdkonna lõiminguvõimalust sotsiaalainetega, sh ajaloo näha õppekavas eelkõige ilukirjandusteoste analüüsi kaudu. Ilukirjandusteoste lugemine ja analüüs toetavad õpilaste maailmapildi kujunemist, aitavad kaasa ajaloosündmuste ja arengu mõistmisele ning ühiskonnaelus ja inimsuhetes orienteerumisele. Ühe kirjandusõpetuse ja ajaloo lõiminguvõimalusena näha, et see suunab õpilasi seostama erinevate ajastute teoste probleeme tänapäeva elu ja inimestega. (GRÕK, Lisa 1) Kõiki loetletud eesmärgi saab edukalt saavutada sobiva filmi, seda enam ajaloo filmi abil.

4.2. Ajalooõpetuse eesmärgid õppekavas

Ajalooõpetuse keskse eesmärgina on gümnaasiumi õppekavas sõnastatud kriitilise mõtlemise kujundamine. Ajaloo probleemide analüüsimise kaudu areneb eeldatavalt õpilase ajalooline mõtlemine, rikastub väärtussüsteem, kujuneb rahvuslik ja kultuuriline

identiteet, sallivus ja pooldav suhtumine demokraatlikesse väärtustesse. Ajaloo kui õppeaine taotluseks on suunata õpilane teadvustama, analüüsima ja kriitiliselt hindama ning tõlgendama minevikus aset leidnud sündmusi ja protsesse, nende omavahelisi seoseid ja seoseid tänapäevaga, ajaloosündmuste erineva tõlgendamise põhjusi. Ajalooõpetus kujundab oskust minevikunähtuste mõjul toimuvate arengute mõistmiseks luues silla mineviku ja tänapäeva vahele ja hõlbustades tänapäeval ühiskonnas toimuvate protsesside mõistmist. (Oja 2011)

Gümnaasiumi ajalooõpetuses tähtsustatakse probleemikeskset käsitlust, analüüsides hinnanguid ja tõlgendusi erinevast seisukohast lähtuvalt. Mõistmaks, et ajalookirjutamine sõltub ajast ning ajalooürija seisukohast, kujundatakse kriitilist suhtumist erinevatesse mõtteviisidesse, võrreldakse ajaloosündmuste ja -nähtuste käsitlemist eri allikates ning hinnatakse allikate usaldusväärsust. (Valdkonnaraamat „Sotsiaaalained“ 2011)

Ajalooõpetuses väärtustatakse kultuurilist mitmekesisust ning kujundatakse mõistmist, et mitmekesisus on ühiskonna rikkus ja arengu tingimus. Teadvustatakse õppija rolli kultuuripärandi säilitajana ning edasikandjana. Ajalooõpetus toetab õppija enesemääratluse kujunemist ja võimet asetada end kellegi teise olukorda, vaadelda maailma kellegi teise seisukohast lähtudes. (Valdkonnaraamat „Sotsiaaalained“ 2011)

Õppijat suunatakse arutluse ja analüüsi kaudu looma seoseid ja tegema järeldusi, kujundama isiklikku suhtumist ning põhjendama seda argumenteeritult. Kriitilise mõtlemise kujundamiseks käsitletakse erinevaid allikaid jt õppetekste, mis annavad ajaloosündmustele hinnangu erinevast seisukohast lähtuvalt. Ajalooõpetuse analüüsimise kaudu rikastub väärtussüsteem, kujuneb rahvuslik ja kultuuriline identiteet, sallivus ja pooldav suhtumine demokraatlikesse väärtustesse, areneb õpilase ajalooline mõtlemine ning rikastub ajalooõpetus. (Valdkonnaraamat „Sotsiaaalained“ 2011)

Välja on toodud õppetöö rikastamise viisid, mille abil ajalugu õpilasele lähemale tuua: „Ajaloosõpetusele aitavad kaasa ekskursioonid, õppekäigud, ajaloo- ja ilukirjandus,

teater ja kino, meedia, Internet, erinevad inimesed ning paigad. Selle kogemuse ühendamisel koolis õpituga kujuneb õpilasel järk-järgult välja arusaam ajaloost. Õpilaste maailmapilti rikastab ainetevaheline integratsioon ning lähedaste teemade käsitlemine erinevatest aspektidest lähtuvalt.“ (Valdkonnaraamat „Sotsiaaalained“ 2011)

Teist maailmasõda käsitletakse kursusel „Lähiajalugu I – Eesti ja maailm 20. sajandi esimesel poolel“, kus üks kohustuslik teema on Eesti Teises maailmasõjas ning teema õpisisu on sõnastatud järgmiselt: iseseisvuse kaotamine, okupatsioonid, sõjakaotused ja -kahjud, sõja mõju inimeste elukäikudele, pagulaskond ning laiendavate teemadena eestlaste valikud Teises maailmasõjas ja vastupanuliikumine. (Valdkonnaraamat „Sotsiaaalained“ 2011)

4.3. Gümnaasiumi eesti keele kursus „Meedia ja mõjutamine“

Käsitlemiseks valitud film sobib teema ja käsitusvõimaluste poolest pigem gümnaasiumiastmele. Gümnaasiumi riiklikus õppekavas ettenähtud eesti keele ja kirjanduse kursustest on filmide käsitlemiseks mõeldud eelkõige gümnaasiumi kirjanduskursus „Kirjandus ja film“, mis on siiski mõeldud pigem kirjandusteoste ekraniseeringute ja filmikeele spetsiifika käsitlemiseks. Film meedialiigina sobib kõige paremini käsitlemiseks eesti keele kursusel „Meedia ja mõjutamine“.

Kursus „Meedia ja mõjutamine“ on mõeldud õpetamiseks gümnaasiumi teisel aastal, kursuse maht on 35 tundi ja selle oodatavad õpitulemused on, et kursuse lõpul õpilane:

1. tunneb meediakanaleid, trükimeedia, raadio, televisiooni ja elektroonilise meedia erijooni ning olulisi tekstiliike;
2. teab teksti üldtunnuseid ning eri tekstide vastuvõtu iseärasusi;
3. on teadlik meediateksti vastuvõtu eripärast ja selle põhjustest;
4. on omandanud tekstianalüüsi põhivõtted; analüüsib verbaalset teksti visuaalses ja audiovisuaalses kontekstis;
5. tajub teksti autori eesmärke ning motive; leiab viiteid ja vihjeid teistele tekstidele, tõlgendab teksti seostuvate tekstide kontekstis;

6. eristab fakti arvamusest ning usaldusväärset infot küsitavast;
7. tunneb meediatekstis ära argumentid ja põhilised mõjutamisvõtted;
8. analüüsib kriitiliselt reklaami ning arutleb reklaami ja mainekujunduse teemadel;
9. oskab väljendada oma seisukohta loetu ja kuuldu kohta ning valida selleks sobivaid keelevahendeid. (GRÕK, Lisa 1)

Kursuse õppesisu on jagatud nelja plokki. Esimene teemaplokk käsitleb teksti ja selle tunnuseid, tekstide liigitamise aluseid ja analüüsi, erinevaid tekstižanre. Teise teemana käsitletakse erinevaid meediakanaleid, meediatekstide vastuvõtu spetsiifikat ja nende usaldusväärset analüüsi. Kolmas teemaplokk keskendub mõjutamisele, verbaalse ja visuaalse mõjutamise aspektidele, manipuleerimisele, meediaetikale ja -kriitikale. Selles plokkis käsitletakse autoripositsiooni rolli meediatekstides, argumenteerimisviise, fakti ja arvamuse eristamist, tekstide konstrueeritust. Kursuse neljas teema on pühendatud reklaamile. (GRÕK, Lisa 1)

4.4. Õpik „Meedia ja mõjutamine“

Kursuse „Meedia ja mõjutamine“ toeks on 2013. aastal välja antud 2 õpikut – Külliki Kase „Meedia mõju“ ning Katrin Aava ja Ülle Salumäe „Meedia ja mõjutamine“. Käesoleva töö õppematerjal on koostatud Aava ja Salumäe õpiku kasutajale. Õpik lähtub sotsiaalse konstruktivismi põhimõttest, mille järgi on teadmised maailmast ühiskondlikult konstrueeritud ja sõltuvad sotsiaalsest taustast (Aava ja Salumäe 2013: 15). Õpikus kasutatakse diskursuseanalüüsi meetodit, et õpetada õpilasi mõistma, kuidas meedia ühiskonda mõjutab ja norme loob ning käsitletakse mõisteid nagu *diskursus*, *diskursuseanalüüs*, *diskursuse kord*, *loomulikustamine*, *ideoloogia*, *vaatepunkt*.

Gerli Lokk kaitses 2014. aastal magistritöö „Diskursuseanalüüsi rakendatavus gümnaasiumi meediaõpetuses K. Aava ja Ü. Salumäe õpiku „Meedia ja mõjutamine“ näitel“, millest selgub, et õpiku lähenemine on vähemalt osaliselt liiga keeruline ja

vajab õpetajapoolset lihtsustamist kogu kursuse vältel. Samuti ei pruugi õpetajad ise uudse lähenemise elluviimiseks olla piisavalt pädevad ja vajaksid lisakoolitust. (Lokk 2014: 64-65) Analüüsides õpiku vastavust ainekavale, leidis Lokk, et kuigi õpik vastab üldiselt õppekavale, siis oli eesmärged, mille täitmine vajaks põhjalikumat käsitlust, nende hulgas näiteks tekstide vastuvõtu iseärasused, verbaalse teksti analüüsimine visuaalses ja audiovisuaalses kontekstis, tekstidest viidete ja vihjete leidmine teistele tekstidele ning teksti tõlgendamine seostuvate tekstide kontekstis. (Lokk 2014: 29)

Õpik keskendub audiovisuaalsete tekstide osas enam televisioonile – käsitletakse põhjalikult uudismeediat, kirjeldatakse reaalsuse konstrueerimist tõsielusaadetes ja neis osalejate rolle. Kuid õpikus on ka kuus filmiga seotud ülesannet. Filmi kaudu tutvustatakse loomulikustamise mõistet, diskursuse korra, ideoloogia ja vaatepunktiga seotud küsimusi. Valikus on nii üldisemaid küsimusi kui konkreetsete filmide kohta käivaid analüüsiülesandeid. Käsitlemiseks pakutud filmid („Valgus Koordis“, „Noored kotkad“, „Kevade“, „Nimed marmortahvil“) ja seriaal („Tuulepealne maa“) on tugevalt ajalooa seotud ning valikus olevad vanemad filmid pakuvad võimalust näha, kuidas hoiakud aja jooksul on muutunud. Siiski ei ole tõenäoline, et 35-tunnise kursuse jooksul jõutaks vaadata mitut filmi (ühe ülesande puhul soovitatakse vaadata lausa 3 filmi). Otstarbekas oleks erinevaid aspekte ja mõisteid, mis praegu on jagatud mitme filmi vahel, tutvustada ühe filmi kaudu. See võimaldaks põhjalikumat süvenemist.

5. Õppematerjal

5.1. Õppematerjali eesmärgid

Õppematerjal on koostatud käsitlemiseks eesti keele kursusel „Meedia ja mõjutamine“. Käsitluses on lõimitud filmi kui meedialiigi ja mõjutusvahendi käsitlemist ajalooõpetuse teemadega. Õppematerjali aluseks on valitud Elmo Nüganeni 2015. aastal linastunud ajalooline film „1944“. Film on valitud käsitlemiseks seetõttu, et tegemist on suurt publikumenu pälvinud filmiga, mis kajastab keerulist perioodi Eesti ajaloos. Ajalugu on oluline osa rahva identiteedist ja ajalooilmis on seega ideoloogilised taotlused selgemalt esil kui mõnes muus filmižanris. Õppematerjali eesmärk ongi luua õppeelement, mille abil õpetada õpilasi nägema filmi enamana kui üksnes meelelahutus ning seostama ajaloolist konteksti tänapäevaga ja nägema, kuidas ajaloosündmuste mõju ulatub tänapäeva. Seda tehakse filmi erinevaid sõnumeid analüüsides ja lähenedes filmile kui meediatekstile, rakendades kriitilise kirjaoskuse analüüsimudelit. Käsitlus lähtub filmi autorite endi sõnastatud eesmärkidest, kuid käsitluses peaks siiski ruumi jääma ka õpilaste tõlgendustele. Seetõttu on läbivaks meetodiks arutelu, mis võimaldab erinevatele seisukohtadele kiiresti ja paindlikult reageerida, kuid lubab õpetajal vajadusel arutelu soovitud suunas juhtida.

Õppematerjal on koostatud käsitlemiseks viies 45-minutilises tunnis, millele eelneb sissejuhatav tund ja filmi vaatamine. Käsitluskäik kirjeldab tunnitegevusi ja küsimusi ning antakse nende võimalikud vastused. Töölehed ja käsitletavat tekstid on leitavad magistritöö lisast.

5.2. Elmo Nüganeni film „1944“

Režisöör Elmo Nüganen, stsenarist Leo Kunnas, produtsendid Kristian Taska ja Maia Avdjushko, kaasprodutsent Ilkka Matila, operaatorid Rein Kotov ja Mart Taniel,

kunstnik Kalju Kivi, kostüümikunstnik Mare Raidma, helirežissöör Jyrki Rahkonen, monteerijad Tambet Tasuja ja Kimmo Taavila, ajalookonsultandid Mart Laar ja Lauri Vahtre.

Osades: Kaspar Velberg (Karl Tammik), Kristjan Üksküla (Jüri Jõgi), Maiken Schmidt (Aino Tammik), Gert Raudsep (Ants Saareste), Henrik Toompere jr (Kristjan Pöder), Karl-Andreas Kalmet (Vladimir Kamenski), Henrik Kalmet (Voldemar Piir), Pääru oja (sanitar Elmar Säinas), Priit Pius ja Märt Pius (vennad Käärid), Kristjan Viiding (Leonhard Talu), Jaak Prints (autojuht Richard Pastak), Magnús Mariuson (taanlane Carl), Mait Malmsten (omavalitsuse tegelane), Tõnu Oja (omakaitse leitnant), Anne Reemann (omakaitse naisvõitleja), Sepo Seemann (taluperemees), Anne Margiste (talunaine), Peeter Jürgens (talumees), Ain Mäeots (kapten Evald Viires), Peeter Tammearu (Kreml), Rain Simmul (Prohhor Sedõhh), Martin Mill (Alfred Tuul), Ivo Uukkivi (Rudolf Kask), Kristjan Sarv (Abram Joffe), Andero Ermel (Oskar Lepik), Marko Leht (Valter Hein), Priit Loog (Paul Mets) jt.

Film on valminud Eesti-Soome ühistööna. Filmi Eesti-poolne tootjafirma on Taska Film, Soome-poolne MRP Matila Röhr Productions. Filmi eelarve oli 1,8 miljonit eurot, toetajateks Eesti Filmi Instituut, Eesti Kultuurkapital, Finnish Film Foundation, Viru Filmifond, Kaitseministeerium, YLE. Vaatajaid kogus film Eestis 2015. aasta jooksul üle 115 000. Film lõi vaatajarekordeid juba avanädalal, seda saatis kokkuvõttes suur publikumenu ja film esitati Eesti poolt Ameerika Filmikunsti Akadeemia Oscarite võõrfilmi auhinna nominendiks, muu hulgas ka eesmärgiga saavutada filmile laiem kõlapind välismaal. (Valme 2015)

Film käsitleb 1944. aasta sõjasündmusi Eestis. Tegevus hargneb Sinimägede lahingutest juulis kuni Sõrve sääre vallutamiseni Punaarmee poolt novembri lõpus. Sõda näidatakse mõlema osapoole – Saksa armees ja Punaarmees sõdivate eestlaste silme läbi. Filmi esimese osa peategelane on leegionär Karl Tammik, teise osa oma aga punaväelane Jüri Jõgi. Peategelaste mõtetest saab vaataja aimu kirjade vahendusel, mida nad kirjutavad Karl Tammiku õele Aino Tammikule.

Filmi motoks on „Süütud tunnevad end süüdi, süüdlased ei tunne midagi.“ Karl Tammik astus süütundest ajendatuna Leegioni pärast seda, kui oli 14. juunil 1941. aastal tegevusetult pealt vaadanud, kuidas tema pere küüditatakse. Jüri Jõgi tunneb süüd seetõttu, et tema käe läbi hukkus Karl Tammik, samuti „hääletu alistumise“ pärast 1940. aastal, sest oli kaitseväelasena Punaarmee sissemarssi oma üksusega vastupanu osutamata pealt vaadanud. Keegi Jõgi-nimeline oli ka Tammikute pere küüditaja ja kuigi filmis otse ei öelda, et see oli mõni Jüri Jõgi sugulane, peab ta vajalikuks Aino Tammikule oma perekonnanime osas valetada. Samas ei pühenduta filmis kuigi palju süüdlaste ja vaenlaste kujutamisele. Olulisim on sõnum selle kohta, et eestlased ei sõdinud mitte Nõukogude Liidu või Saksamaa ideoloogiliste tõekspidamiste eest, vaid olude sunnil. Filmis on vaid üks otseselt „paha“ tegelane, Peeter Tammearu kehastatav partorg hüüdnimega Kreml, kes on lausa fanaatiline punavõimu toetaja. Sakslasi ja saksa võimu esindajaid näidatakse filmis pigem naeruväärsetena ja neid ei võeta tõsiselt.

„1944“ rahastusest suur osa (420 000 eurot) tuli Kaitseministeeriumilt, kellele projekti rahastamine oli osa psühholoogilisest kaitsest. Kaitseministeerium kirjutas filmitegijatele ette nõudmised, millele film peab vastama. Näiteks nõuti, et toetatav film peab olema „võimalikult laiale auditooriumile arusaadavas pildikeeles, on ajaloolise tõe seisukohalt aus ja võimalikult kõiki pooli mõistev ning suudab selgitada Eesti ajalugu teistele rahvastele.“ (Jõesaar 2013) See tekitas filmi valmimise ajal kahtlusi, kas filmi kunstiline külg psühhokaitse taotluse tõttu ei kannata. (EPL 2013)

Režissöör Elmo Nüganen ise on öelnud, et tegemist ei ole sõjafilmiaga, sest sõjafilmi eesmärk peaks olema sõda propageerida, tema film aga on sõjavastane. Nüganeni sõnul on filmi üks eesmärke lepitamine. Eri aegadel on eri poolel võidelnuisse suhtunud erinevalt. Kui Nõukogude ajal olid Saksa poolel võidelnud pahad, siis 1990ndatel oleks kangelastena kujutatud just sakslaste poolel sõdinuid. Praegu on aga aeg küps selleks, et mõlemat poolt saab kujutada neid süüdistamata. (Sibrits 2015) Seda eesmärki püütakse filmis täita absoluutse sümmeetriaga kujutusviisis – mõlema poole peategelane hukub, mõlemal poolel on edukaid ja kaotatud kokkupõrkeid, mõlemal poolel hukatakse kolm alistunud vastast jne. (Arjakas 2015) Võrdselt viidatakse mõlema okupatsioonivõimu kuritegudele. Kui Siberi eestlasest tegelane Prohhor vaatab kaastundlikult taluperet ja

ütleb, et nad tehakse kulakuks ja saadetakse Siberisse, siis vaid mõni hetk hiljem viidatakse sakslaste vägivallategudele juutide vastu. Sellisest käsitlusviisist hoolimata kerkis filmi linastumise eel ja järel küsimusi selle kohta, kuidas suhtutakse filmi Venemaal ja kuidas seda seal enda propaganda huvides ära kasutama hakatakse. Andrei Hvostov soovitas filmi lausa riitulile paremaid aegu ootama jätta (Hvostov 2015).

Filmiga koos on välja antud filmiraamat, milles stsenaarist Leo Kunnas, režissöör Elmo Nüganen ja teised filmi valmimisega seotud inimesed kirjeldavad oma mõtteid, filmi valmimise asjaolusid, antakse ülevaade ajaloolisest taustast ja selle peegeldustest filmis. Raamatu lõpus tutvustatakse lähemalt tegelaskujusid, nende tausta ja ühele või teisele poolele sõdima sattumise põhjuseid.

5.3. Käsitluskäik

Filmi vaatamisele eelnev tund

Tunni teema: Teise maailmasõja sündmused Eestis.

Tunni eesmärgid: Õpilased teavad Teise maailmasõja sündmusi Eestis, teavad, millised valikuvõimalused meestel olid ja millised olid mobiliseerumise põhjused.

See tund keskendub ajaloolisele taustale. Enne filmi vaatamist on oluline, et õpilastel oleks ülevaade filmis kajastatavast perioodist, samuti sellele eelnenud sündmustest, et õpilastel oleks kergem keskenduda filmis nähtule. Kui kursus kulgeb paralleelselt ajalookursusega „Lähiajalugu I“, oleks mõistagi kõige parem, kui selle tunni viiks läbi ajalooõpetaja, kuid vajadusel saab ka eesti keele õpetaja enne filmi vaatamist ajaloolist tausta tutvustada.

23. augustil 1939 sõlmitakse Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel mittekallaletungileping, Molotov-Ribbentropi pakt, mille salajase lisaprotokoll järgi

kuulus Eesti koos teiste Balti riikidega Nõukogude Liidu huvisfääri, suurem osa Poolast Saksamaa huvisfääri. 28. septembril sõlmiti Eesti ja Nõukogude Liidu vahel viimase survele sõjaga ähvardades vastastikuse abistamise pakt, mille järgi lubas Eesti Nõukogude sõjaväebaaside rajamise Eestisse (Baaside leping). 18. oktoobril alustaski Punaarmee oma üksuste paigutamist Eestisse, siia saabus juba esimestel päevadel 21 000 punaarmeelest. Samasugused lepingud sõlmiti teiste Balti riikidega. 1940. aastal oli Eesti riigipiiri taha koondatud 100 000 punaarmeelest ja nõuti nende riiki laskmist ning nõukogudemeelse valitsuse moodustamist. Esmalt alistus nõudmisele Leedu, paar päeva hiljem, 16. juunil 1940 esitati samasugune nõudmine Eestile ja Lätile. Vastupanu peeti lootusetuks, sõja vältimiseks nõustuti esitatud tingimustega ning järgmisest päevast alates olid kõik Balti riigid okupeeritud („hääletu alistumine“). 21. juunil nimetas president Päts ametisse uue valitsuse eesotsas Johannes Vares-Barbarusega. Eestis hakkas kehtima nõukogude kord ja seadused, majandus riigistati. Viidi läbi maareform, mille käigus ilma mingi hüvitiseta võõrandati see osa maast, mis ületas 30 hektarit. See jaotati väiketalunikele ja uusmaasaajatele. Nii laostati jõukamad talud ja külvati vaenu naabrite vahel. Rahareformi käigus asendati kroon rublaga halva kursiga, üle 1000-rublased hoiused riigistati. Tekkis toidu- ja tarbekaupade puudus ehk defitsiit. Valitses hirmuõhkkond, mida süvendas veelgi massiküüditamine 14. juunil 1941 ja järelküüditamised saartel juuliku alguses. Loomavagunites saadeti Siberisse üle 10 000 inimese, kellest umbes pooled olid mehed, kuid 2900 alla 14-aastased lapsed. Seetõttu oli sõja algamine ja sakslaste saabumine Eestisse pigem rõõmusõnum ja inimesed ootasid ning lootsid, et suudetakse taastada iseseisvus.

Sõda Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel algas 22. juunil 1941, kui Saksamaa Nõukogude Liitu ründas. Juuli alguses jõudsid sakslased Eestisse, kus esmalt saadi enda valdusse Lõuna-Eesti. Nõukogude võimu põletatud maa taktika teostamiseks loodi hävituspataljonid ning tugevdati terrorit. Kõik väärtuslik kas võeti kaasa või hävitati.

Nädal aega pärast sõja puhkemist hakati eestlasi võtma Punaarmeesse, kuigi see oli rahvusvahelise õigusega vastuolus. 30. juunil määrati tegevteenistusse 1919.-1922.

aastakäigu kutsealused, mõni päev hiljem alustati reservväelaste ehk 1907.-1918. aastakäikude mobiliseerimisega. Kuna Lõuna-Eesti oli juba sakslaste käes, siis viidi mobilisatsioon läbi üksnes Põhja-Eestis ja osaliselt Kesk-Eestis. Mobilisatsioonikutsele vastas 45 000 meest, värvati 32 000. Neid mehi ei saadetud rindele, vaid viidi tagalasse tööpataljonidesse, kus suur osa neist külma ja nälja tõttu hukkus. 1942. aasta sügisel moodustati 8. Eesti laskurkorpus, kuhu kuulus 27 000 meest, neist ligi 90% eestlased. Korpus kaotas pea pooled meestest võitluses sakslaste vastu Velikije Luki all, viidi siis tagalasse ja saadeti uuesti võitlema 1944. aastal. Iseseisva Eesti sõjaväest Punaarmee koosseisus moodustati 22. Eesti laskurkorpus, mida aga peeti ebausaldusväärseks ja viidi Eestist välja. Selle käigus põgenes osa eestlasi, hilisemates lahingutes läks suurem osa järelejäänutest Saksa poolele üle. Alles jäänud mõnisada meest viidi tagalasse tööpataljoni.

Eestis tekkis ulatuslik partisaniliikumine, kui tuhanded eesti mehed hakkasid hävituspataljonide ja Punaarmee vastu võitlema metsavendadena. Nende baasil moodustati Saksa võimu ajal Omakaitse, kes tegi kostööd sakslastega ja kuhu 1941. aasta sügiseks kuulus umbes 40 000 meest.

Kuigi sakslaste pealetung jäi esialgu Kesk-Eestis peatuma, vallutati eestlastest vabatahtlike toel Tallinn 28. augustil 1941 ja mõned päevad hiljem oli sakslaste käes kogu Mandri-Eesti, saared aga alles sügisel. Algas Saksa okupatsioon, mis kestis 1944. aastani. Loodetud iseseisvust sakslased taastada ei kavatsenudki. Eestis teostas võimu kindralkomissar Karl-Siegmund Lintzmann, talle allus piiratud võimupädevusega Eesti Omavalitsus, mille eesotsas oli Hjalmar Mäe. Esialgu eestlastest koosnevaid relvaüksusi ei moodustatud, kuid aastal 1942, kui idarindel sõdimiseks oli vaja rohkem mehi, kuulutati välja Relva-SS-i kuuluva Eesti Leegioni loomine. Kuna Saksamaa ei tunnustanud Eesti iseseisvust ja ei soovitud võidelda väljaspool Eesti piire, oli liitumine esialgu tagasihoidlik. Seejärel kulutati välja sundmobilisatsioon 1919.-1924. aastatel sündinud meestele. Seegi mobilisatsioon oli vastuolus rahvusvahelise õigusega ning maskeeriti seetõttu vabatahtlikuks. Mobiliseeritutele anti valida kolme võimaluse vahel:

liitumine leegioniga, tööteenistus või abitööd *Wehrmacht* 'is. Osa mehi põgenes üle lahe Soome, kus neist moodustati Jalaväerügement 200. Jätkusõjas võitles „soomepoistena“ ühtekokku 3400 eestlast, neist enamik tuli 1944. aasta augustis Eestisse kodumaad kaitsma.

1944. aastal Punaarmee Leningradi blokaadi lahtimurdmise järel muutis rahvuslik vastupanuliikumine kurssi. Saadi aru, et kui Eesti taas Punaarmee kätte langeb, kaob lootus iseseisvusele ja seetõttu kutsus Jüri Uluots raadiokõnes eestlasi üles mobilisatsioonikutsele vastama. Selle tulemusena astusid eestlased massiliselt Saksa sõjaväkke ja Eesti väeosi kasutati võitluses Eesti aladel. Nii toodi veebruaris Narva rindele eestlastest koosnev Eesti SS-diviis, kuhu juuli lõpuks kuulus üle 16 000 mehe. Punaarmee pealetung oli võimas. 6. ja 7. märtsil purustati pommirünnakutes Narva, 9. märtsil tabas pommirünnak Tallinna, kuu lõpus Tartut. Punaarmee pealetung peatus Tannenbergi liinil Sinimägedes, see andis paljudele eestlastele võimaluse eksiili minna. Punaarmee pealetungi lõunast peatada ei suudetud. Sellel suunal osales Punaarmee pealetungis ka 8. Eesti Laskurkorpus. Eestisse tulid tagasi Soomepoisid, kes saadeti rindele Tartu piirkonda. 16. septembril alustasid sakslased taganemist ja tõmbasid oma väed Eesti mandriosast tagasi. Seda lühikest võimuvaakumit üritati kasutada Eesti iseseisvuse taastamiseks. Jüri Uluots nimetas 18.septembril ametisse valitsuse, mida juhtis Otto Tief, kuid neli päeva hiljem hõivas Punaarmee Tallinna. Tiefi valitsuse viimased liikmed püüdsid põgeneda Rootsi, et seal jätkata võitlust Eesti Vabariigi taastamiseks, kuid nende paat hilines ja nad sattusid Punaarmee kätte ning saadeti Siberisse või hukati. Algas uus Nõukogude okupatsioon.

Tuhanded inimesed põgenesid Nõukogude okupatsiooni eest. Suurim põgeniketulv algas 1944. aasta sügisel, mil põgeneti üle Läänemere Rootsi. Sageli kasutati põgenemiseks väikesi kalapaate ning paljud hukkusid tormisel merel või pommitabamuse läbi. Sõja lõpuks oli kodumaalt põgenenud kokku umbes 75 000 – 80 000 eestlast. Kokku pakutakse Eesti rahvaarvu kaotuseks Teises maailmasõjas

300 000 inimest ehk enam kui veerand sõjaeelsest elanikkonnast. (Zetterberg 2009: 472- 524; Laar ja Vahtre 2014: 172-177)

Filmi „1944“ vaatamine

Pärast sissejuhatust vaadatakse filmi. Selleks on vaja leida paaristund, filmi vaadatakse tervikuna. Film kestab 100 minutit. Õpetaja palub õpilastel vaatamise ajal mõelda küsimustele:

1. Miks selline film on tehtud?
2. Mis on filmi sõnum(id)?

1. tund

Tunni teema: filmi autori eesmärgid ja sõnum.

Tunni eesmärgid: õpilased mõistavad filmi autori eesmäärke ja mõistavad, et film on lisaks meelelahutusele ideoloogia edastamise vahend.

Filmi vaatamisele järel palub õpetaja õpilastel esmalt sõnastada oma vaatamisaegsed spontaansed mõtted ja tunded. Ajaloofilm on mõjuv ja emotsionaalne žanr ning seetõttu on oluline, et õpilased saaksid oma mõtteid ja tundeid väljendada. Seetõttu oleks hea, kui filmi vaatamise ja esmase arutelu vahele jääks võimalikult lühike aeg – nii on õpilaste reaktsioonid ja muljed värsked. Õpetaja kirjutab õpilaste mõtted üles, näiteks kuvab need ekraanile. Faili saab õpetaja kasutada viimases tunnis, kui õpilased vaatavad õpitule tagasi. Siis on neil võimalik vaadata, kas ja kuidas nende arusaam filmist on käsitluse käigus muutunud.

Pärast seda küsib õpetaja õpilastelt, mille poolest erineb „1944“ kujutusviis teistest sõjafilmidest. Kui enamasti on sõjafilmides kaks vaenutsevat poolt ja sündmusi näidatakse enamasti ühest perspektiivist, siis „1944“ kujutab sõda mõlemal poolel

võidelnute vaatepunktist. Jätkatakse autori kavatsuste ja eesmärkide üle arutlemisega. Õpilased saavad välja pakkuda oma seisukohti, miks selline film on tehtud ja miks just sellise lahendusega. Teada on Elmo Nüganeni enda põhjendused filmi tegemiseks ja neid saab õpetaja tutvustada siis, kui õpilased on oma arvamused sõnastanud. Elmo Nüganen ise on filmi eesmärgiks nimetanud lepitust ja seetõttu on käsitlus täiesti sümmeetriline ja mõlemat poolt kujutatakse ühtmoodi. Õpilastega arutletakse, kas film seda ülesannet nende arvates täidab ja ka seda, kas ja miks on vaja järeltulevaid põlvnesid ajaloos toimunuga lepitada.

Õpetaja küsib seejärel, kuidas oleks neid sündmusi kujutatud Nõukogude ajal või vahetult pärast taasiseseisvumist. Nõukogude ajal oleks sakslaste poolel sõdinuid kujutatud ühemõtteliselt fašismi eest võitlejatena ja Punaarmee sõdureid vabastajatena. Nõukogude ajal sakslaste poolel võidelnud mehed oma mälestustest avalikult rääkida ei saanud. Taasiseseisvumise järel oleks heroiseeritud leegionäre kui punavõimu vastu seisjaid, aga ajaline distants võimaldab tasakaalustatumat kujutusviisi.

Õpilased arutlevad ka selle üle, millisele publikule film on mõeldud. Õpetaja saab välja pakkuda märksõnu, näiteks kas film on pigem mõeldud nooremale või vanemale publikule, eestlastele või välismaalastele, meestele või naistele. Õpilased toovad näiteid, milliste võtete abil film erinevaid vaatajaid kõnetab. Näiteks kõnetab film vanemat publikut, kes ise on sel ajal elanud, kuid nooremale vaatajale ja välispublikule mõeldes on selgitatud asjaolusid, mis Eesti ajalooa paremini tuttavale inimesele selgitamist ei vaja. Näiteks küsib kohe filmi algul kaaslane Karl Tammikult, mis tema perega juhtus, kui nad veoautoga ära viidi. Eesti ajalugu vähegi tundval inimesel, seda enam kaasaegsel, sellist küsimust ei tekiksi. Sellistest viidetest võib järeldada, et filmi autorid on arvestanud nii kodu- kui välismaise vaatajaga.

Seejärel minnakse edasi filmi ühe juhtmõtte lahtimõtestamisega. Selleks jagab õpetaja õpilastele töölehed (Tööleht 1). Esmalt mõtestavad õpilased lahti, mida tähendab filmis

Aino Tammiku suust kõlanud mõte, et süütud tunnevad ennast süüdi, süüdlased ei tunne midagi. Võimalik vastus on näiteks see, et inimesed, kes olid sõja hammasrataste vahele sattunud, olgu siis eraisikuna või kutsealusena, tundsid ennast süüdi, kuid need, kes neid kannatusi põhjustasid, ei tundnud mingit süüd. Ülesanne jätkub konkreetsete tegelaste süü kirjeldamisega. Ülesanne annab võimaluse veel kord tähelepanu juhtida sellele, millistel asjaoludel ühele või teisele poole sõdima satuti.

Töölehel on kujutatud leegionär Karl Tammikut, kelle perekond viidi Siberisse ja kes tundis ennast süüdi, et ei läinud esimesel võimalusel oma perekonda küüditamise eest hoiatama. Töölehel on teisena kujutatud punaväelane Jüri Jõgi, kes tundis süüd, et ei hakanud 1940. aastal vastu, kui Punaarmee sisse marssis. Samuti tunneb ta süüd Karl Tammiku tapmise pärast ning viidatakse võimalusele, et Jüri Jõgi isa oli see, kes Tammikute pere küüditatavate nimekirja pani. Kapten Evald Viirese eesmärk oli oma mehi säästa ja nad sõjast koju tagasi tuua, kuid filmi lõpus tunneb ta, et on oma mehi alt vedanud, sest on oma mehed toonud okupeeritud riiki. Partorg hüüdnimega Kreml on filmi ainus antikangelane, veendunud kommunist, kes oma agarusega tekitab kahtlusi isegi omade seas. Tema kõige ilmsem süü on Jüri Jõgi tapmine, kui viimane keeldub tapmast lennುವäe abiteenistuse poisse, kuid juba eelnevalt on ta paistnud silma oma halastamatusega. Kreml püüdis panna Jüri Jõgi enda eest kaaslaste järel nuhkima, kuid see tal ei õnnestunud. Käsk hukata lennುವäe abiteenistuse poisid oli temapoolne lojaalsusproov, millele Jüri Jõgi ei allunud.

Viimase ülesandena sõnastavad õpilased, kas nad nõustuvad filmis Prohhori suust kõlanud mõttega, et mitte inimene ei tapa, vaid sõda.

2. tund

Tunni teema: filmi sõnum ja selle edastamise viisid, autorite eesmärgid.

Tunni eesmärgid: õpilased mõistavad, et film on ideoloogiate edastaja ja mõjutusvahend ning oskavad pöörata tähelepanu tootjate kavatsustele ja nende realiseerimise viisidele

filmis. Selleks analüüsitakse stsenaaristi ja rahastaja taotlusi ning vahendeid, millega neid taotlusi püütakse ellu viia.

Esmalt vaadeldakse täpsemalt ideoloogiatega kujutamist filmis ja seda eri pooltel sõdivate eestlaste kujutamise kaudu. Selleks on koostatud tööleht 2. Eestlaste kujutatakse filmis ühesugustena, hoolimata sellest, kummal pooltel võideldi. Mõlemal pooltel on meeste omavaheline läbisaamine hea, visatakse nalja ja tõgatakse teineteist sõbralikult, näidatakse üles vaprust ja asjatundlikkust võitluses, kuid mõlemal pooltel hukatakse ka kolm alistunud vangi. Rühmajuhid on õiglased ja sõbralikud, meestega heas läbisaamises ja teevad kõik, et oma mehi säästa. Eestlaste kujutatakse põhimõttekindlana – Karl Tammik tahab jääda rindele, kui sakslased taganevad, keegi meestest ei põgene, vaid ühiselt suundutakse saabuvale Punaarmeele vastu, Jüri Jõgi ei allu Kremli püüetele teda nuhiks värvata. Eestlased on omavahel nii usalduslikes suhetes, et ükski elav noor naine avab Tallinna vallutamise õhtul julgelt ukse ja lubab sisse Punaarmee vormis sõduri, kellesse juba samal õhtul armub. Eestlased on filmis vaprad kangelased, kes päästavad väikese tüdruku pommirahe alt. Üks neist hukkub seda tehes, kuid Karl Tammikul õnnestub tüdruk päästa.

Filmi sõnumi seisukohast on olulisim stseen filmi keskpaigas, kus vahetub vaatepunkt (filmis 46:55-50:00). Eestlased on sattunud vastamisi ja mõistes keset lahingut, et sõditakse rahvuskaaslastega, peatatakse võitlus, ning sakslaste pooltel võidelnud eestlastel lastakse taanduda. Stseen on klišeelik ja ebausutav, kuid annab edasi vastaspooltel sõdimise traagikat. Sellele järgneb langenute matmine ühishauda, mis rõhutab veelgi seda, et tegemist ei olnud ideoloogiliste vaenlastega, vaid olude sunnil teineteise vastu võidelnud meestega. Kui stseeni alguses on vaataja suhtumine saabuvatesse punaarmeele vastu vaenulikuks, vaataja teab, et järgneb okupatsioon ja võitluses tapetakse mitmed filmi esimese poole tegelased, sealhulgas esimese osa peategelane Karl Tammik, siis filmi lõpuks tunneb vaataja kaasa mõlemal pooltel sõdinutele. Selline kujutusviis toetab režissööri taotlusi.

Õpetaja küsib seejärel, kes lisaks režissöörile mõjutab veel filmi sisu ja missugused võisid olla nende eesmärgid. Suurimad võimalused filmi sisu ja sõnumi mõjutamiseks on stsenaristil ja rahastajal. Filmi stsenarist on sõjaväelise taustaga Leo Kunnas, kes on oma eesmärgi ja sõnumina öelnud välja, et film on „hääletu alistumise“ vastane (Tuumalu 2015). „Hääletu alistumise“ küsimus kajastub filmis otseselt Aino ja Jüri dialoogis (filmis 1:03:45), kui Jüri ütleb, et nad olid liiga distsiplineeritud või liiga arad, et vastu hakata. Filmi sisu osas on olnud oma ettekirjutused ja nõudmised Kaitseministeeriumil, kes andis filmi eelarvesse 420 000 eurot. Nende sooviks oli, et valmiv film suurendaks kaitsetahet. Filmi valmimisse panustas tasuta töö ja võttepaikade näol Eesti kaitseväge. Stsenaristi ja ministeeriumi eesmärgid on omavahel kooskõlas, kuid teatavas vastuolus režissööri sõnumiga. Režissööri eesmärk on eelkõige minevikku selgitada, stsenaristi ja rahastaja taotlused on suunatud tulevikku ja seotud ka filmi valmimise aegse poliitilise kliimaga, Ukraina sõjaga, samuti sellega, et kaitseteenistusest hoidumine on väga levinud. Suulises arutelus toovad õpilased näiteid, kuidas neid eesmärke püütakse täita ja kelle sõnum oli kokkuvõttes kõige selgem.

3. tund

Tunni teema: vaenlase kujutamine, alternatiivne tõlgendusvõimalus, visuaalsete sõnumite tõlgendamine.

Tunni eesmärgid: õpilased mõistavad, kuidas mõjutab vaenlase kujutamine filmi sõnumit ning seda kuidas kujundatakse vaataja ootusi visuaalsete vahenditega, õpilased oskavad filmi analüüsida alternatiivsest vaatepunktist.

Selles tunnis tegeletakse mõistetega vaatepunkt, ideoloogia ja propaganda. Vaadeldakse, milline on filmi sõnum erineva publiku jaoks ja missuguste võtetega neid sõnumeid edastatakse. Filmiplakatid on leitavad *Google*'i pildiotsingust märksõnaga „1944 filmiplakat“. Need saab õpetaja kopeerida ja kuvada ekraanile. See välistab olukorra, kus töölehtede paljundamisel võib trükikvaliteedi tõttu osa informatsioonist kaduma minna.

Esmalt analüüsitakse vaenlase kujutamist filmis. Vaenlasi pole filmis kujutatud tavapäraselt, vaenlase võitlejaid peaaegu ei näidatagi või on nad lihtsalt kehad, kuid neile ei omistata mingeid iseloomuomadusi. Vaenlast kujutatakse lähemalt kahe tegelase kaudu ja need tegelased esindavad natsionaalsotsialistlikku ja kommunistlikku ideoloogiat. Filmis kehastab Mait Malmsten Eesti omavalitsuse tegelast, kes tuleb sõjaväljale leegionäre tunnustama. Eelkõige mõjub tegelane naeruväärse ja kohatuna, kuid ei kujuta endast mingit ohtu ega ole tõsiseltvõetav. Seevastu Kreml, keda kehastab Peeter Tammearu, on tõeliselt ohtlik ja ähvardav, üdini eemaletõukav kuju. Õpilased analüüsivad, kuidas mõjutab tegelaste välimus ja olek ning käitumine vaataja suhtumist. Malmsteni kehastatav tegelaskuju on sile ja kammitud portfelliga poliitik, kes mõjub äsja rängas lahingus osalenud noormeeste kõrval tõelise nahahoidja ja kaasajooksikuna. Tammearu kehastatav tegelane on jäme ja labane, manipuleeriv, ka välimuselt teistest tegelastest märgatavalt erinev.

Järgmise teemana käsitletakse, kuidas võib sellisest vaenlase kujutamise viisist hoolimata filmi tõlgendada vaenulik propaganda. Õpetaja jagab õpilastele Andrei Hvostovi arvamuse „1944“ – riiulifilm?“. See on 2015. aastal vahetult enne filmi esilinastust Õhtulehes ja autori isiklikus blogis ilmunud arvamuse, milles Hvostov ennustab, et filmi linastumisele järgneb ulatuslik Venemaa propaganda vasturünnak, mis süüdistab eestlasi fašistliku Saksamaa ülistamises. Seetõttu soovib autor filmi nõ riiulile paremaid aegu ootama jätta, et Kremli mitte ärritada. Õpilased loevad arvamuse läbi ning põhjendavad, kas nõustuvad Hvostovi arvamusega ja kas peaks arvestama, et Venemaa võib filmi sõnumi pöörata enda propaganda kasuks? Seejärel toovad õpilased näiteid, kuidas kummalgi poolel väljendati suhtumist ideoloogiatesse ja nende esindajatesse. Leegionärid irvitasid avalikult omavalitsuse esindaja üle, keeldusid natsitervitusest, hiljem punkris mõnitasid Hitlerit ja tundsid end seda tehes väga vabalt. Kommunismi kirus põhiliselt Karl-Andreas Kalmeti tegelaskuju Kamenski, kes meenutas 1940ndal aastal punaste poolt hukatud isa ja nimetas kommunismi punaseks katkuks. Punaarmeelased oma suhtumist sellisel viisil ei väljendanud, sest nende jaoks oleks sel võinud olla väga tõsised tagajärjed. Kummagi poole kuritegudele viidati siiski filmi keskel, kui autokastis sõitev Prohhor vaatas mõtlikult taluperet ja arvas, et nad

tehakse kulakuks ja saadetakse Siberisse. Mõni hetk hiljem meenutab juudist punaväelane Aabram juba teab mitmendat korda oma perekonda, kelle saatus on talle teadmata.

Seejärel analüüsitakse eri turgudele mõeldud filmiplakateid. Ülesande eesmärk on näidata, milliste visuaalsete vahenditega filmi eri publikule tutvustatakse. Õpilased sõnastavad plakatite erinevused ning siis arutletakse, millised on erinevuste põhjused ja kas reklaam on kooskõlas filmi sisuga. Film pealkiri on saksa ja prantsuse publikule mõeldud plakatil muudetud. Uus pealkiri on „Vennad vaenlased“ (pr „Frères Ennemis“, sks „Brüder Feinde“), mis viitab vendadevahelisele võitlusele ja filmi sisu antakse edasi lausega „Tapa oma pere või sure“. Euroopas lõppes sõda alles 1945. aastal, samuti ei ole ilmselt kõik eurooplased kursis 1944. aasta sündmuste ja iseärasustega Eestis. Seega müüakse filmi uue dramaatilise pealkirja all. Saksa ja prantsuse publikule mõeldud plakatil on kujutatud kummalgi poolel võidelnuid, kuid need ei ole filmi peategelased, vaid massistseenides osalenud, kelle valis plakatile filmi levitaja. (Tuumalu 2015) Samuti on plakatil kujutatud lennukeid ja varemetes suitsevat linna, mis lubavad vaatajale suurt sõjalist vaatamängu, kuid mida filmis tegelikult ei näidata. Eesti plakatil kujutatakse Karl Tammikut ja tema poolt päästetud väikest tüdrukut pommilehtris. Lapse kujutamine sõjafilmi plakatil on ilmselt mõeldud mängima vaataja tunnetega. Soome plakatil on kujutatud lihtsalt sõjamehe figuur ja lahingumõll, mis võiks olla pärit ükskõik millisest sõjafilmist.

Autorite eesmärkide teema kokkuvõtteks täidavad õpilased koos pinginaabriga töölehel ülesande selle kohta, kas film oli nende arvates kokkuvõttes sõjavastane või sõdima kutsuv. Seejärel vastavad õpilased, kuni argumente ühe või teise seisukoha kaitseks enam ei lisandu.

4. tund

Tunni teema: naiste vaatepunkt, vaataja emotsioonide juhtimine.

Tunni eesmärgid: õpilased mõistavad, milliste vahenditega filmis vaataja tunnetega manipuleeritakse, oskavad sellest lähtuvalt koostada *storyboardi*.

Teemat alustatakse küsimusega, kelle vaatepunktist on filmis lugu jutustatud? Filmis domineerib meeste vaatepunkt, kuid Teine maailmasõda mõjutas väga olulisel määral ka naiste, laste ja teiste tsiviilisikute elu. Õpilastega koos arutatakse selle üle, milliseid võimalusi kujutamiseks veel oleks. Üks võimalus oleks näidata sõda läbi naise silmade ja filmis seda mingil määral tehakse. Emade vaatepunktile viidatakse Marie Underi luuletuse „Sõduri ema“ kaudu – pärast võidukat lahingut punkris viina võtavad ja naljatavad leegionärid kuulevad raadiost luuletust, nende meeleolu muutub täielikult, neid tabab kogu sõdimise mõttetus ja masendus ning nad küsivad endalt, miks nad üldse selles sõjas on, kui see pole nende sõda. Töölehel lahendataksegi esmalt ülesanded 1 ja 2. Ülesannete eesmärgiks on, et õpilased mõistavad, kuidas filmis meeleolu luuakse ning miks luuletust filmis just selles kohas kasutati. Esimese ülesandena peavad õpilased sõnastama luuletuse meeleolu ja ema hoiaku poega sõtta saates. Tegemist on ema õnnistusega pojale. Kuigi ema kardab poega kaotada, julgustab ta teda minema ning püüab peita oma hirmu ja meeleheidet, et poja lahkumine oleks kergem. Ema valmistub ka juba selleks, et poeg sõjast tagasi ei tulegi ja lohutab end ja poega, et lõpuks kohtutakse uuesti „siin või sääl“. Oma valust hoolimata peab ema poja sõdimist vajalikuks ohvriks mõlema poolt, sõdimine on olulisem kui ema valu. Filmis kõlab luuletus punkri raadiost hetkel, mil poisid on lõbusas ja ülemeelikus tujus, nad on võitnud raske lahingu, võtavad viina, kiruvad Hitlerit ja lõõbivad teineteise kallal. Luuletus on valus meenutus kodusest elust ja lähedastest ning poisid tõsinevad kohe. Varasema meeleolu asemel tabab neid frustratsioon, et ollakse sõjas, millel ei nähta mõtet. Poistel tekib sõnavahetus sõdimise ja valikuvõimaluste üle.

Filmis on teinegi emade vaatepunkt. See on stseen, kus leegionärid jäävad maha taganevate sakslaste voorist ja otsustavad pöörata Tartu peale (42:00-44:10). Õpetaja näitab esmalt stseeni algust, kus poisse kujutatakse esmalt seismas ristteel, kus neil tuleb vastu võtta otsus, mida edasi teha. Õpetaja juhib tähelepanu olukorra sümbolikal

ja räägitakse läbi, millised võimalused selles olukorras olid. Saksamaale sõdima nad ei lähe, autojuhi pakutud võimalust põgenemiseks nad samuti ei kasuta. Oleks ka võimalus püüda minna kas koju või metsa, kuid kõik poisid järgivad Karl Tammiku eeskujuga ja üheskoos sammutakse vastu saabuvale Punaarmeele. Siis vaadatakse stseen lõpuni. Selle otsuse taustaks kõlab Lembit Petersoni August Sanga sõnadele loodud „Hällilaul“. Oluline on juhtida õpilaste tähelepanu sellele, kuidas tekib stseeni meeleolu. Kindlale surmale vastu sammuvate poiste minekut saadab ema palve. See ei ole ema õnnistus pojale, nagu see oli Underi luuletuses, vaid vastupidi — ema palub, et laps ei „läheks üle mere“. Nii tekib emotsionaalselt mõjuv vastuolu pildi ja heli vahel.

Kolmanda ülesandena joonistavad õpilased luuletuse põhjal *storyboardi*. „*Storyboard* on koomiksilaadne planeeritava filmiloo pildiline ülesjoonistus jadas vastavatesse filmilikesse plaanisuurustesse. Joonistused võivad olla üsna algelised ja visandlikud, kuid peavad põhimõtteliselt kujutama seda, mida me näeme läbi kaamera/objektiivi lugu üles filmides. Joonistuste jada peab kokkuvõttes andma ülevaate loo kulgemisest kogu oma tegevuste ja karakteritega. Pildijada ülesanne on visandada ka kõik kaamera liikumised ja visuaalsed eri-kujutuspildid.“ (Kinobuss) Ülesande eesmärk on panna õpilased mõtlema sellele, milliste võtetega saab filmis edasi anda tundeid, mõtteid, luua pinget ja meeleolu. Õpilased peavad valima ka nende arvates sobivamad osatäitjad Eesti näitlejate seast. Õpilastel võib enne joonistamist lasta luuletust ka kuulata. Tervikuna on see Anu Lambi esituses kuulatav *Soundcloudi* keskkonnas aadressil <https://soundcloud.com/taska-film/marie-underi-sodru-ema>.

5. tund

Tunni teema: tegelaskuju analüüs, filmi lõpu tõlgendamine, refleksioon.

Tunni eesmärgid: õpilased mõistavad, kuidas tegelase kujutamise viis toetab filmi üldist sõnumit, mõistavad filmi lõpu sümboolikat, õpilased reflekteerivad, kuidas on käsitluse käigus muutunud filmi kui meediateksti tõlgendamise oskused.

Tunni alguses küsib õpetaja, millisena kujutati filmis Aino Tammikut. Ülesande eesmärk on näidata, kuidas tegelase kujutamine filmi sõnumit toetab. Esialgu jääb filmis lahtiseks, kes Aino Karl Tammikule on. Kirjas on vihjeid, mis suunavad vaatajat arvama, et tegu võib olla Karli armastatuga ja nii luuakse vaatajas ootus selle suhtega seotud traagikaks. Aino oli oma vennast veidi vanem ja elas Tallinnas onu pere juures, kuid oli pärast onu perekonna Rootsi põgenemist jäänud onu korterisse üksi. Teda on kujutatud passiivse ootajana, tema elukoht on idülliline vaikne pelgupaik, mis on teravas kontrastis kogu ümbritsevaga, eriti aga lahinguväljal toimuvaga. Aino on ilus noor naine, vaoshoitud ja usaldav, ei näita välja suuri tundeid, vaid võtab halvad uudised vastu rahulikult ja leplikult naeratades. Olgugi segane sõjaaeg, mil kõik on ebakindel, ei paista see Ainot väga mõjutavat. Tema kodus ja välimuses ei kajastu mingil moel sõjaaja kasinad olud. Tegelikult mõjutas sõda naiste elusid oluliselt ning mõjutas sedagi, kuidas naiste positsioon ja kohustused muutusid pärast sõda. Naiste kanda jäid paljud tööd, mis varem kuulusid meeste tööde hulka, seda eriti põllumajanduses, kuid ka tööstuses. Aino on eri pooltel sõdivaid peategelasi ühendav lüli, mis rõhutab filmi sümmeetriat. Mõlemad peategelased kirjutavad Ainole otsides temalt andestust. Aino roll filmis ongi olla ootaja, leinaja, andestaja. Tema suu kaudu edastatakse filmi leppimissõnumit — Aino rõhutab langenud venna ja tema tapja sarnasust, nende süütust, tema kiire armumine Jürisse rõhutab eestlaste ühtsustunnet, täiesti motiveerimata on Aino äkiline soov andestada pere küüditajale.

Jätkatakse filmi lõpu meeleolu ja idee üle arutlemisega. Filmi lõpus saab Aino teise kirja. Tema kodust on saanud ühiskorter, millest Ainole on jäänud üks tuba. Aino on enda juurde elama võtnud filmi keskel venna poolt päästetud väikese tüdruku. See muudab filmi lõpu helgemaks ja lootusrikkamaks. Kuigi Ainole saabunud kiri jääb viimaseks ja ta on kaotanud nii venna kui armastatu, ei jää ta päris üksi. See, et tegemist on just Karli päästetud tüdrukuga, kes pealegi meenutab Siberisse saadetud väikest õde, tekitab järjepidevuse tunde, andes mõista, et kuigi Punaarmee saabumisega algas uus okupatsioon, siis lugu lõpeb lõpuks, olgugi 50 aastat hiljem, ikkagi õnnelikult.

Seejärel näitab õpetaja Tujurikkuja videot „Ott Sepa 1944“. Õpetaja küsib, mida videos naeruvääristatakse. Klipsis pilatakse eelkõige „1944“ ohtraid sõjafilmi klišeetid nagu rindele saabuvad kaksikutest vennad, antikangelase ebausutav kurjus, armastuse tärkamine esimesest silmapilgust. Samuti naeruvääristatakse paatoslikkust ja ülevoolavat isamaalisust, mis kokkuvõttes kahandab filmi usutavust ja tõsiseltvõetavust ning toob esile filmi liigse propagandistlikkuse. Siin võiks tagasi pöörduda käsitluse alguse juurde ja paluda õpilastel meenutada neid mõtteid ja tundeid, mis neil olid vahetult pärast filmi vaatamist ja nüüd ning mõelda, kas ja kuidas on nende arvamus ja mõtted filmi kohta muutunud? See annab õpilastele võimaluse reflekteerida õpitu üle, selle üle, kuidas filmi kriitiline analüüs tema kui vaataja hoiakuid muudab.

Kokkuvõtva ülesandena kirjutavad õpilased kirja. Tegemist on RAFT-kirjutamisega, kus rolliks on Aino, adressaat on Aino ja Karli Siberisse küüditatud pere, formaadiks kiri ja teemaks elu pärast 1941. aastat. Aino kirjutab perele vahepealsetest sündmustest ning elust pärast sõja lõppu. Ülesanne pakub võimaluse asetada end kellegi teise olukorda ning kirjeldada sündmuste mõjusid sellest lähtuvalt.

Kokkuvõte

Tänapäeva maailmas saadakse üha enam informatsiooni pildilisel või audiovisuaalsel teel. Enam ei piisa selleks, et muutunud oludes hästi toime tulla, üksnes traditsioonilisest kirjaoskusest, mis keskendus kirjalike tekstide mõistmisele — vaja on oskusi, et tõlgendada informatsiooni, mis mitmekesise meediamaastiku kaudu meieni jõuab. Koolides peab seetõttu enam tähelepanu pöörama meedia- ning audiovisuaalse kirjaoskuse arendamisele. Meediaõpetuse eesmärk on õpetada õpilasi nägema, kuidas meedia ühiskonda kujutab ja kujundab, milliste vahenditega tarbijaid mõjutab ning milliseid ohte see endas kätkeb. Meediapädevus on eeldus aktiivse kodaniku sünniks, kes mõistab, kuidas meedia töötab ja oskab ennast vajadusel selle eest kaitsta ning teadlikke meediavalikuid teha. Seega on meediapädevuse õpetamine oluline nii üksikisiku kui ühiskonna tasandil.

Meedia- ja filmikirjaoskus on oluline teema ka Euroopa Liidu jaoks. Seda näitavad arvukad uuringud, mida on läbi viidud meedia- ja filmiõpetuse olukorra kaardistamiseks Euroopa koolides. Magistritöö esimeses peatükis antigi ülevaade 2015. aastal Euroopa Komisjoni tellimusel läbi viidud uuringust, mille eesmärk oli uurida audiovisuaalsete materjalide kasutamist Euroopa koolides. Uuringu tulemusena selgus, et sellise materjali kasutamine on suuresti instrumentaalne ja audiovisuaalset materjali kasutati enamasti pigem teiste teemade illustreerimiseks, mitte aga vastavate pädevuste arendamiseks. Selle põhjustena toodi välja õppekavade vähene tugi selliste oskuste arendamisele, praktilised piirangud nagu aja- ja ruumipuudus ning puudujäägid õpetajate koolituses.

Magistritöö teine peatükk andis ülevaate kirjaoskuse mõiste avardumisest seoses infoedastuse viiside muutumisega ning esitab mudeli meediatekstide analüüsimiseks kriitilise kirjaoskuse raamistikus. Meediatekstide analüüsimisel lähtutakse sel juhul eeldusest, et meediatekstitid on konstrueeritud, täidavad kellegi eesmärgid ning on žanrireegleid arvestades loodud majanduslikus, esteetilises ja poliitilises kontekstis.

Magistritöö kolmas peatükk vaatles filmi kui ajalooteadmiste vahendajat ja propagandavahendit. Filmid on väga suurel määral kujundanud tänapäeva inimeste ajalooteadmisi ning paljusid ajaloosündmusi ja ajaloolisi isikuid tunnemeegi eelkõige filmide kaudu. Kuigi teaduslikust vaatepunktist võib filmidele sageli ette heita liigset vabadust ajalooliste faktide tõlgendamisel, on siiski oluline, et filme koolis käsitletak. Filmid ei pea olema faktitruud, vaid neid saab kasutada alustekstina, mis tõstatavad ajaloomõistmist toetavaid küsimusi. Need on suuresti sarnased meediakirjaoskust arendavate küsimustega ning ajaloo ja meediaõpetuse ühine käsitlus seega õigustatud. Sõjateemalises ajaloofilmis on propagandistlikud taotlused selgemalt esiplaanil kui mõnes muus filmižanris ja seetõttu sobivad need selliseks käsitluseks suurepäraselt. Filmide realistlik kujutusviis teeb neist emotsionaalselt ja kehaliselt väga tõhusa mõjutusvahendi ja seda omadust kasutatakse ära poliitilistel eesmärkidel. Näiteks kasutatakse sõjafilme rahva hoiakute mõjutamiseks võimaliku sõja suhtes, kuid filmidel on ajaloo kujutamise kaudu tähtis roll ka rahva ühtsustunde kujundamisel.

Neljandas peatükis anti ülevaade filmi käsitlemise võimalustest riiklikus õppekavas ja pädevustest, mida filmi käsitlemise abil arendada saab.

Magistritöö viimases peatükis anti ülevaade õppematerjali aluseks olevast filmist, käsitluse eesmärkidest ja esitatakse tunnitegevusi kirjeldav käsitluskäik. Õppematerjali aluseks oli Elmo Nüganeni 2015. aastal linastunud ajalooline film „1944“, mis kajastab keerulist perioodi Eesti ajaloos. Õppematerjali eesmärk oli pakkuda õpetajale üht võimalikku käsitluskäiku, et õpetada õpilasi nägema filmi mõjutusvahendina, lõimides filmi kui meedialiigi käsitlemist ajalooõpetuse teemadega ning õpetada neid seostama ajaloolist konteksti tänapäevaga ja nägema, kuidas ajaloosündmuste mõju ulatub tänapäeva. Seda tehti filmi erinevaid sõnumeid analüüsides ja lähenedes filmile kui meediatekstile rakendades kriitilise kirjaoskuse analüüsimudelit. Film on õpilaste jaoks tuttav ja igapäevane meelelahutusviis. Võib loota, et kriitiline analüüs toetab nende kujunemist teadlikeks filmivaatajateks ja meediatarbivateks, kes oskavad nähtu kohta kriitilisi küsimusi esitada ning seeläbi nähtut paremini mõista.

Kirjandus

Aava, Katrin 2012. Kriitiline kirjaoskus ning meediatekstide diskursuseanalüüs. – *Oma Keel* 2012/1.

Aava, Katrin, Ülle Salumäe 2013. Meedia ja mõjutamine. Õpik gümnaasiumile. Tallinn: Künnamees.

Arjakas, Küllö 2015. Panoraamne „1944.“ – Teater. Muusika. Kino, nr 4. <http://www.temuki.ee/2015/04/panoraamne-1944/>, vaadatud 25.04.2016.

Bellino, Michelle 2008. Historical Understanding and Media Literacy: a dispositional alignment. – *International Journal of Social Education* Vol. 23 No.1.

Brumberger, Eva 2011. Visual Literacy and the Digital Native: An Examination of the Millennial Learner. – *Journal of Visual Literacy*. Vol. 30, No 1. pp. 19–46.

Center for Media Literacy <http://www.medialit.org/reading-room/five-key-questions-form-foundation-media-inquiry>, vaadatud 14.03.2016.

Chapman, James 2005. Past and Present. National Identity and the British Historical Film. London: I.B. Tauris & Co Ltd.

Crockett, Lee, Ian Jukes, Andrew Churches 2011. Literacy in not enough. 21st Century Literacy Project. Corwin.

EPL = Eesti Päevaleht 2013. — Psühhokaitse ja kunstimaitse. Eesti Päevaleht 16.08.2013 <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/juhtkiri-psuhhokaitse-ja-kunstimaitse?id=66593907>, vaadatud 20.04.2016.

Felt, Kadi Freja 2013. Eesti propagandafilm „vaikival ajastul“. Bakalaureusetöö. Tartu.

Film... 2011 = Film in the Classroom. A Guide for Teachers. WGBH Educational Foundation. http://www-tc.pbs.org/wgbh/masterpiece/teachers/guides/masterpiece_film_in_the_classroom.pdf, vaadatud 07.04.2016.

Framework... 2015. = A Framework for Film Education. <http://www.bfi.org.uk/sites/bfi.org.uk/files/downloads/%20bfi-a-framework-for-film-education-brochure-2015-06-12.pdf>, vaadatud 16.03.2016.

GRÕK, lisa I = gümnaasiumi riiklik õppekava, lisa 1. https://www.riigiteataja.ee/aktlisa/1140/1201/1002/VV2_lisa1.pdf#, vaadatud 31.3.2016.

Hvostov, Andrei 2015. „1944“ — riulifilm? <http://andreihvostov.blogspot.com.ee/2015/02/1944-riulifilm.html>, vaadatud 23.04.2016.

Jukes, Ian, Ted McCain, Lee Crockett 2010. Understanding the Digital Generation. Teaching and Learning in the New Digital Landscape. 21st Century Literacy Project. Corwin.

Joassoone, Diana, Ene Peterson 2011. Video ja televisioon lõimitud keele- ja aineõppe toetajana. Tartu: Atlex.

Jõesaar, Tuuli 2013 Elmo Nüganeni uus film on osa psühholoogilisest riigikaitsest. – Eesti Päevaleht 16.08.2013, vaadatud 13.03.2016.

Kinobuss = Kinobuss. Filmisõnaus. <http://kinobuss.ee/filmisõnaus/mida-otsime>, vaadatud 20.05.2016.

Kuusk, Tiina 2010. Õppeainete seostamisest õppekava lõimingu kontekstis. – Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas. Koost. Juta Jaani ja Liisa Aru. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppevaraarenduse keskus. Lk 6–62. <http://www.curriculum.ut.ee/sites/default/files/sh/lõimingukogumik.pdf>, vaadatud 25.03.2016.

Laar, Mart, Sulev Vahtre 2014. Lähiajalugu I. Õpik gümnaasiumile. I osa. Tallinn: Avita.

Landsberg, Alison 2009. Memory, Empathy, and the politics of Identification. – International Journal of Politics, Culture, and Society. Volume 22, Issue 2, pp. 221–229.

Landsberg, Alison 2015 *Engaging the Past. Mass Culture and the Production of Historical Knowledge*. New York: Columbia University Press.

Marcus, Alan S., Jeremy D. Stoddard 2010. More than „Showing What Happened“: Exploring the Potential of Teaching History with Film. – *The High School Journal* 01/02. The University of North Carolina Press. Pp. 83–90.

Oja, Marje 2011. Õppeaine kontseptsioon ja rõhuasetused. http://www.oppekava.ee/index.php/G%C3%BCmnaasiumi_valdkonnaraamat_SOTSIAALAINED_AJALUGU_%C3%95ppeaine_kontseptsioon_ja_r%C3%B5huasetused, vaadatud 12.03.2016.

Prensky, Marc 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon. MCB University Press. Vol. 9, No 5. October 2001. pp. 1–6.

Raag, Ilmar 2007. Millest räägivad sõjafilmid? – *Sirp*. 22.06.2007 <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/film/millest-r-givad-s-jafilmid/>, vaadatud 20.04.2016.

Raag, Ilmar 2008. Propagandafilmist kui nähtusest. – *Sirp*. 22.02.2008 <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/film/propagandafilmist-kui-n-htusest/>, vaadatud 20.04.2016.

Raudsepp, Anu 2006. *Ajaloo õpetamise metoodika käsiraamat*. Tartu: Raudpats.

Reid, M, Andrew Burn, Ian Wall 2013. *Screening Literacy*. London: bfi <http://www.media-italia.eu/files/filmliteracy-report.pdf>, vaadatud 04.03.2016.

Rosenstone, Robert A. 2001. The Historical Film: Looking at the Past in a Postliterate Age. – *The Historical Film: History and Memory in Media*, ed. Marcia Landy. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press. pp 50–66.

Sedergren, Jari 2002. Aseena elokuva. – *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat*. 2002/2 <http://www.ennenjanyt.net/2-02/aseena.html>, vaadatud 05.04.2016.

Showing... 2015b = Showing films and other audiovisual content in European Schools Obstacles and best practices. Final report. 2015. http://www.europacreativamedia.cat/rcs_auth/convocatories/Filmsinschoolsstudy.pdf, vaadatud 03.03.2016.

Showing... 2015a = Showing films and other audiovisual content in European Schools. Obstacles and best practices. Final report. Annexes 2015. <https://www.dropbox.com/sh/kmtvo8hjc3d0r7u/AAAcYO1Mq44iH1P7PITJeGPba/FilmmEd%20Annexes.pdf?dl=0>, vaadatud 03.03.2016.

Sibrits, Heili 2015. Mille nimel? – Postimees: AK, 14.02.2015.

Stern, Frank 2000. Screening Politics: Cinema and Intervention. – Georgetown Journal of International Affairs Vol. 1, No 2, pp. 65–73.

Study... = Study on the Current Trends and Approaches to Media Literacy in Europe. http://ec.europa.eu/culture/library/studies/literacy-trends-report_en.pdf, vaadatud 03.03.2016.

Torop, Peeter 2012. Ajaloo keeled. – Õpetaja kui kultuurimälu vahendaja. Tartu: Kultuuriteooria tippkeskus. lk 21– 43.

Tuumalu, Tiit 2015. Vaata ja võrdle, kuidas kõlab film «1944» saksa ja prantsuse keeles. – kultuur.postimees.ee 08.09.2015. <http://kultuur.postimees.ee/3321203/vaata-ja-vordle-kuidas-kolab-film-1944-saksa-ja-prantsuse-keeles>, vaadatud 06.05.2016.

Ugur, Kadri 2010 Teabekeskond kui läbiv teema – kellele ja milleks? – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. Koost. Ülle Luisk. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppevaraarenduse keskus. lk 75–88. https://www.hm.ee/sites/default/files/labivad_teemad_oppekavas_i.pdf, vaadatud 20.03.2016.

Valme, Valner 2015 Eesti esitab Oscarile Elmo Nüganeni „1944“. – kultuur.err.ee 14.09.2015. <http://kultuur.err.ee/v/film/d87ad04d-55d4-4ff8-afc4-45aaab5e8c86/eesti-esitab-oscarile-elmo-nuganeni-1944>, vaadatud 13.03.2016.

Valdkonnaraamat „Sotsiaallained“ = http://www.oppekava.ee/index.php/G%C3%BCmnaasiumi_valdkonnaraamat_SOTSIALAINED, vaadatud 22.03.2016.

Westwell, Guy 2006. War Cinema: Hollywood on the Front Line. London&New York: Wallflower Press.

Zetterberg, Seppo 2009. Eesti ajalugu. Tänapäev.

Õppematerjalis kasutatud allikad:

Hvostov, Andrei 2015. „1944“ – riulifilm?
<http://andreihvostov.blogspot.com/2015/02/1944-riulifilm.html>, vaadatud
23.04.2016.

Nüganen, Elmo 2015. 1944. Film.

Tujurikkuja 2015. Ott Sepa „1944“. <https://www.youtube.com/watch?v=UsvXJ9kiZS0>,
vaadatud 27.04.2016.

Under, Marie 2012. Lauluga ristitud. Koost. Karl Muru. Tänapäev.

Tiivistelmä

Elokuvan integroitu käsittely lukion äidinkielen kurssilla „Media ja vaikuttaminen“ Elmo Nügasen elokuvan „1944“ perusteella

Nykymaailmassamme tieto hankitaan yhä useammin kuvallisessa tai audiovisuaalisessa muodossa. Pärjätäkseen muuttuneissa olosuhteissa ei riitä enää perinteinen – kirjallisiin teksteihin keskittynyt – lukutaito; tarvitsemme uusia taitoja ja keinoja toimiakseen monipuolistuneessa ja medioituneessa ympäristössä. Kouluissammekin on käännettävä enemmän huomiota media- ja laajemminkin monilukutaidon kehittämiseen. Mediaopetuksen tavoitteena on ohjata oppilaat huomaamaan, miten media kuvailee ja muotoilee yhteiskuntaa, millä keinoilla vaikuttaa kulutusvalintoja, missä piilevät median aiheuttamat vaarat. Mediapätevyys auttaa ymmärtämään median toimimismekanismeja, tarpeen vaatiessa suojelemaan itseään medialta ja tekemään tietoisia mediavalintoja. Hyvä mediapätevyys onkin täten hyvin oleellinen sekä yksityishenkilön että yhteisön tasolla.

Lukion opetussuunnitelmassa käsitellään mediaa ja elokuvaa äidinkielen kurssin Media ja vaikuttaminen puitteissa. Mediatekstien analysointiin voidaan käyttää kriittisen lukutaidon menetelmää, jonka lähtökohtana on mediatekstin ns keinotekoisuus. Analyysin peruskysymykset ovat seuraavia: kuka on tekijä, mitä tekstillä tavoitellaan, kenen näkökulma on/ei ole edustattuna, mitä vaihtoehtoisia tekstitulkinnoja voidaan tehdä, miten on viesti muotoiltu vastaanottaja huomioiden.

Sota-aiheinen historiallinen elokuva sopii edellä mainitun analyysiin hyvin; kysymyksessähän on elokuvagenre, jossa ideologiset pyrkymykset ovat selvemmin korostettuina kuin muissa elokuvalajeissa. Historian opetuksen kannalta on yhtä tärkeää, että oppilaat oppisivat kriittisin mielin käsittelemään historiallista elokuvaa historian peilaajana. Historian ja median opetuksen tavoitteethan ovat pitkälti samoja: molemmissa opetellaan erittelemään tekijän tavoitteita ja eri näkökulmia.

Opetusmateriaalin perustana on elokuva 1944, jossa kuvaillaan tapahtumia Virossa toisen maailmansodan aikana, jolloin virolaiset taistelivat rintaman molemmalla puolella. Elokvassa onkin edustattuina vuoden 1944 tapahtumien molemmat osapuolet ja tekijät ovat pidättyneet arvostelemasta heidän toimintaa ja päätöksiä.

Tarkoitukseni oli koota medialukutaidon analyysimenetelmästä lähtevä ja elokuvaan käsittelyyn soveltuva oppimateriaali, joka ohjaisi oppilaat näkemään elokuvan viihdettä laajempaa kokonaisuutena. Materiaalin laajuus on viisi oppituntia ja se tarjoaa työkalut tekijöiden tavoitteiden, elokuvan vaihtoehtoisten tulkintojen ja hallitsevien näkökulmien tutkimiseen. Edellä mainittu käsittelytapa tukee oppilaan kasvamista kriittiseksi ja tietoiseksi median vaikutuskeinot hallitsevaksi mediakuluttajaksi.

Lisa. Töölehed

Tööleht 1

1. Mõtesta lahti filmi moto „Süütud tunnevad end süüdi, aga süüdlased ei tunne midagi“. Mida see tähendab? Kuidas seda mõistad?

2. Kirjelda tegelasi motost lähtuvalt. Kes olid süütud? Miks nad ennast süüdi tundsid? Kas see oli põhjendatud? Kes olid süüdlased? Milles seisnes nende süü? Too filmist konkreetseid näiteid ja kirjuta piltide juurde.

Karl Tammik

Jüri Jõgi

Kapten Evald Viires

Kreml

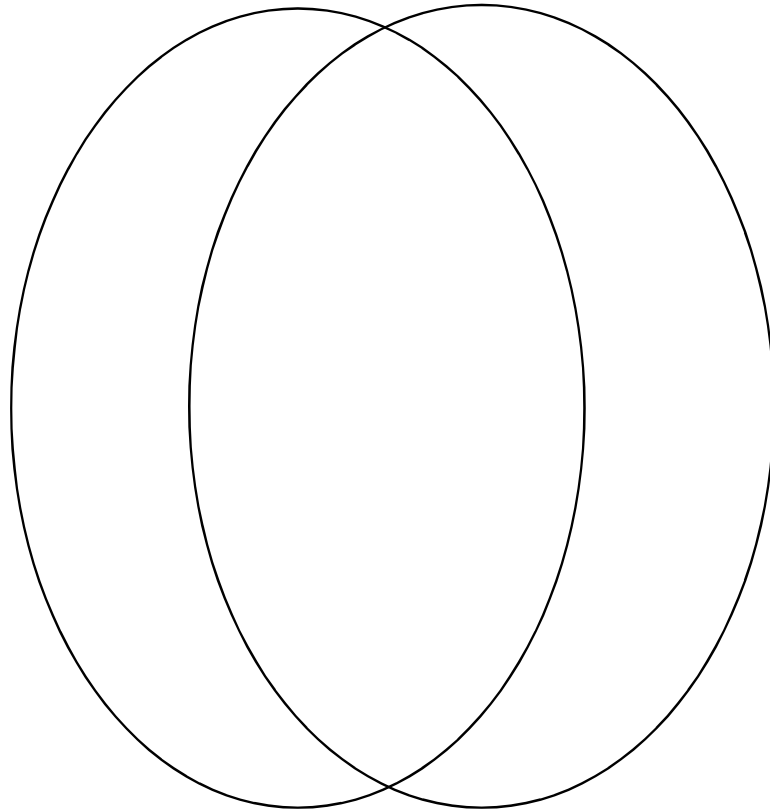
3. Kas oled nõus filmis kõlanud mõttega, et mitte inimene ei tapa, vaid sõda tapab?
Põhjenda.

Tööleht 2

1. Mille poolest sarnanevad ja erinevad sakslaste ja venelaste poolel võidelnud eestlased?

leegionärid

punaarmeelased

3. Mis on sinu arvates filmi olulisim stseen filmi sõnumi seisukohast? Põhjenda.

"1944" - RIIULIFILM?

Filmi "1944" trailerit on ilmselt paljud näinud. Kuna ma enam-vähem tean Leo Kunnase kirjutatud stsenaariumi, siis ma rikun nüüd reegleid ja kergitan seda saladusloori, mis varjab uut filmi enne selle esilinastust. Sisuks on teadagi Teise maailmasõja eelviimase aasta sündmused Eesti territooriumil. Filmi esimene pool on pühendatud Eesti Leegioni poistele, kes saavad filmi keskpaigas kõik surma. Need teie hulgast, kes on näinud või lugenud Tiit Aleksejevi näidendit "Leegionärid", võiksid lähtuda kasvõi seal kirjeldatust. Avinurme lahingus 1944 põrkasid Sinimägede alt taanduvad eesti sõdurid kokku pealetungiva Punaarmee, mille koosseisus olid samuti eesti sõdurid, polkovnik Trankmanni juhtimisel.

See oli otseselt vennatapusõda. Filmis saavad leegionärid surma. Nüüd algab Eesti Laskurkorpuse meeste süžeeilin. Seda, kas ka nemad saavad kõik surma, näiteks Sõrve säärel, ma ausalt öeldes ei tea. Võibolla saavadki. Oleks loogiline - filmi sisuks on ühe põlvkonna häving suure sõja keerises. See on üdini sõjavastane film. Aga see ei päästa meid AD 2015. aasta kevad-talvel ühest suurest ja kurnavast propagandalahingust, mis hakkab ilmselt grotesksel moel sarnanema sellega, mis juhtus natuke enam kui 70 aastat tagasi. Vastane on suurem ja tugevam, tal on märksa rohkem kahureid-reaktiivmiinipildujaid. Propagandistlikke, esialgu.

Asja selgitamiseks 1977. aastal kogu Lääne-Saksamaad vapustanud mängufilm "Steiner. Das Eiserne Kreuz", mille sisuks on hästi lühidalt kahe mehe konflikt 1943. aastal Idarindel. On hea mees (veebel Steiner) ja paha mees (hauptmann Stransky). Paha mees tahab saada iga hinna eest raudristi ordenit, ning on valmis selle nimel hukutama omaenda mehed. Mis lõpuks juhtubki. Vaataja lahkub kinost teadmise, et sõda on lõputu õudus ning kaabakatest ohvitserid on omadele suuremad vaenlased kui sealpool olevad punaarmeelased. "Steiner" oli 70-tel aastatel Lääne-Saksamaal suurim kassahitt. Ent see oli tähelepanuväärne veel ühel põhjusel: see oli saksa filmitööstuses esmakordne juhtum, kus sõjasündmuse ei näidatud mitte Läänerindel või Põhja-Aafrikas rulluvatena, vaid sellel rindel, kus sakslased kaotasid kõige enam inimelusid ja kus nad lõpuks ka sõja kaotasid - Idarindel. Enne "Steinerit" oli see olnud tabuteema.

Esimene Lääne-Saksa Idarinde-aineline film pälvis tähelepanu ka Nõukogude Liidus. Ei, loomulikult seda ei saanud siin vaadata. Kuid sellest sai lugeda. Ma olin seitsmenda klassi poiss, kui ma avastasin tollases Rahva Häältes artikli (see oli tõlgitud Pravdast), milles siunati Lääne-Saksamaal pead tõstvat revanšismi. See oli tollasest Saksa LV-st kirjutades üks põhiteemasid. Ent tolles artiklis sõimati konkreetselt ühte tendentslikku ja sõda ülistavat filmi, mille lõpukaadrites võib näha fašistlikku allohvitseri, kedagi Steinerit, kes vehib nõukogude trofee-automaadiga ja karjub oma meestele "tulge, ma näitan teile, kuskohas kasvavad raudristid!"

Mis ma tahan öelda? "1944" esilinastuse järel juhtub seesama, mis omal ajal juhtus Pravda veergudel mängufilmiga "Steiner", ainult et seekord juhtub see sajakordse intensiivsusega. Vene propaganda hakkab rääkima umbes sellist juttu: Ukrainas on tegutsemas "NATO leegion", läänes kirjutatakse Teise maailmasõja ajalugu Venemaa kahjuks ümber, Auschwitzi koonduslaagri värvate avamise juubelile ei kutsutud Venemaa presidenti ja nüüd siis, olge lahked!, on väikeses, kuid seda õelamas Eestis valmis vorbitud film, kus heroiseeritakse SS-lasi.

Kui keegi ütleb, et väarika vastuse septsimine on psühholoogilise kaitse spetsialisti Ilmar Raagi õlul, siis andke andeks - see on talle sama jõukohane, kui oli veebel Steineri õlule pandud ülesanne peatada Punaarmee tankide laviin. Elmo Nüganeni filmi esilinastus on 20.veebbruaril. Võibolla paneks selle filmi siiski riulile, paremaid aegasid ootama?

(<http://andreihvostov.blogspot.com/2015/02/1944-riulifilm.html>)

Tööleht 3

1. Kuidas on filmis kujutatud vaenlasi? Mis on sellise kujutusviisi põhjus? Kas ja kuidas toetab see filmi sõnumit?

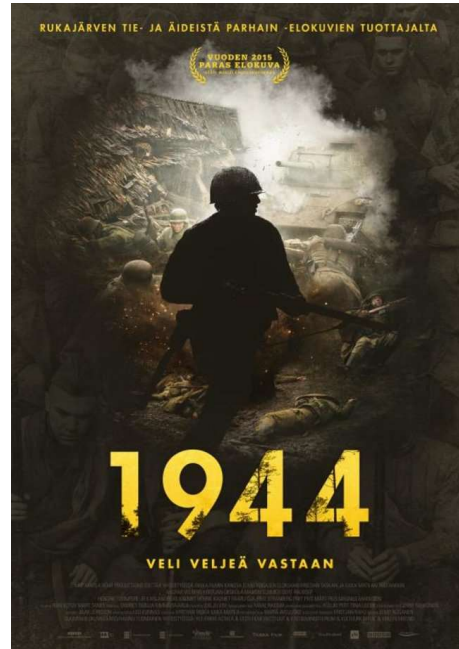
2. Kuidas mõjutab omavalitsuse esindaja ja Kremli välimus ja olek vaataja suhtumist?

3. Kas „1944“ on sinu arvates sõdima kutsuv või sõjavastane film? Püüa leida argumente mõlema seisukoha kaitseks.

Sõdima kutsuv film

Sõjavastane film

Mille poolest erinevad eri maade publikule mõeldud filmiplakatid? Mis võib olla selle põhjus?

MARIE UNDER

Sõduri ema

Oma kõvad käed mu pihku anna,
hoian sind, mu vaprat sõjameest,
Pea mul omad jälle risti panna,
sinu ja su relvavende eest.
Nõnda mehine on nüüd su pale -
kui sa läksid olid alles poiss...
Tule, tule aga lähemale -
tõsinend sa metsades ja sois.
Lapsesilmad!... aga nagu teaksid
nad nii mõndagi, mis ränk ja võik;
teaksid vahest rohkem kui nad peaksid,
nagu teaksid - nagu teaksid k õ i k.
Ära seisa nõnda kaua tummalt!
Mis su pilgu taga - koormab suud....
Kahelt suurelt - Elult, Surmalt - kummalt
oled, ainumane, märgitud?

*

Ei ma laseks veel sind kogunisti
seisa viivu veel mu käte all;
varsti panen ma nad jälle risti -
olen siis sul veelgi lähemal.
Tean su tegu kaalub sinu vaeva,
see on nendest, mida aeg ei söö;
panen juure oma vaeva aeva,
et saaks kallim - kaunim sinu töö.
Ja ma õnnistan sind: Mine! Mine!
kuigi kurku kinni jääb mu hääl;
mina olen hoopis kõrvaline -
näeme üksteist jälle - siin või sääl!

Lähed, läed all lämmatava lume,
see sind nagu valge jõgi viib.

Ja mu rinnas polegi nii tume:
lumi katab sind kui inglitiib...

*

Sinu käed mu kätest jälle kisti
alles niiskeina mu silmaveest.
Jälle panen omad vaikselt risti
sinu ja su relvavende eest.
Ei mu meeled küüni enam muuni
olen kistud nagu une päält -
alles puudutin su salku pruuni -
juba pühib tuisk su jäljed jäält...
Lähed sinna lumeväljadelle,
kaitsehaldjas sinu kõrval käib,

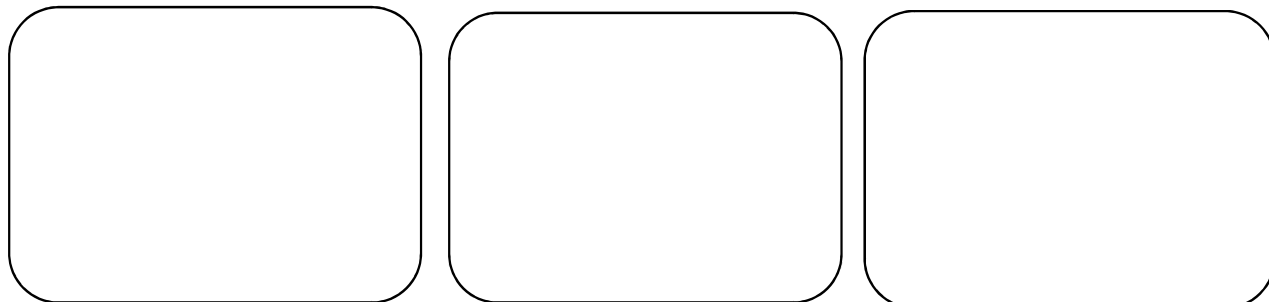
Ootan vaikselt, kuni tuled jälle,
kaasas võit ja vabadus ja leib.
Kookski sinu ümber selle suure
lume surilina oma koe,
siiski jääme teine teise juure:
minu südames on sinul soe.

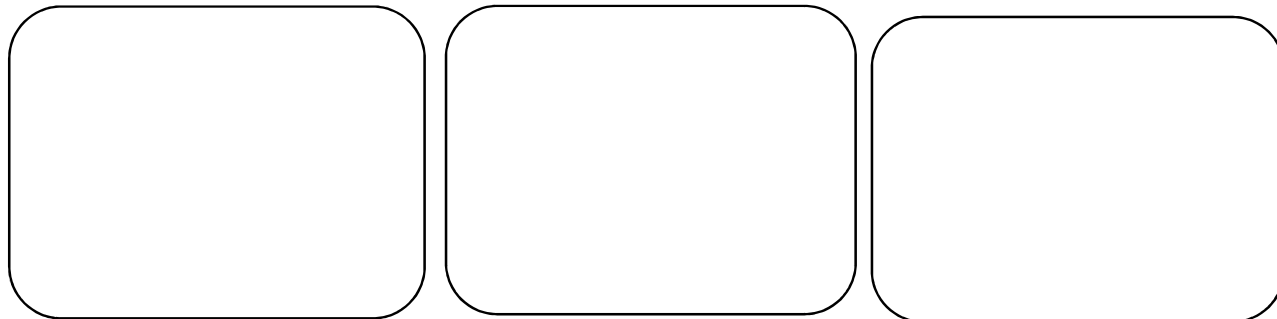
/

Kogust: Mureliku suuga

1942

3. Kujutle, et pead luuletuse „Sõduri ema“ põhjal filmima video. Kujunda vabalt valitud värsside põhjal ettevalmistav *storyboard*, mille põhjal filmima hakkad.

Kes Eesti näitlejatest võiks neid tegelasi kehastada?

Tööleht 5

1. Milline oli Aino Tammiku roll filmi sõnumi edastamise seisukohast?

2. Milline oli filmi lõpu meeleolu ja mida see tähendas?

3. Mida naeruvääristatakse Tujurikkuja videos? Miks?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kerttu Maripuu (sünnikuupäev: 27.04.1980),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Filmi lõiminguline käsitlemine gümnaasiumi eesti keele kursusel „Meedia ja mõjutamine“ Elmo Nüganeni filmi „1944“ näitel,

mille juhendaja on Kersti Lepajõe,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.05.2016